

20. gadsimta astoņdesmito gadu *nepolitiskie* noziegumi okupētajā Latvijā un VDK

Dr. hist. Gints Zelmenis

LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas loceklis

Valsts drošības komitejas (VDK) nosaukums Latvijas vēsturē Padomju Sociālistisko Republiku Savienības okupācijas laikā tradicionāli saistās ar politiskajām represijām. Ar jēdzienu ‘politiskās represijas’ mēs parasti saprotam situāciju, kad atsevišķi cilvēki, cilvēku grupas vai pat veseli sociālie slāņi tiek represēti dēļ viņu politiskajiem uzskatiem vai politiskās darbības, reliģiskajiem uzskatiem vai reliģisko kultu piekropšanas, dēļ cilvēku piederības pie noteikta sociālā slāņa (‘šķiras’), etniskās grupas, kā arī citām pazīmēm.¹ Tomēr VDK represīvā darbība skāra arī tādas personu grupas, kuru nodarījumos, vismaz ārēji, politisko represiju pazīmes vai nu nav saskatāmas, vai arī tās nav noteicošas. Līdz ar to rodas jautājums – vai visi represētie cilvēki, kurus arestēja un kuru krimināllietas izmeklēja VDK, ir uzskatāmi par politiski represētajiem vai nē?

Parasti kā pretstats jēdzienam ‘politisks’ tiek lietots jēdziens ‘apolitisks’, kas nozīmē vienaldzību pret politiskajiem jautājumiem un izvairīšanos no politiskās dzīves². Tomēr jāņem vērā, ka attiecībā uz PSRS, kur visas dzīves sfēras bija pakļautas komunistiskajai ideoloģijai, par apolitiskām darbībām mēs varam runāt daudz mazāk nekā demokrātiskās valstīs. Pat ja cilvēks pats nevēlējās iesaistīties nekādās politiskās akcijās, pat ja viņš nebija Padomju Savienības komunistiskās partijas (PSKP) vai ar to saistīto organizāciju biedrs, viņš pastāvīgi bija

¹ Likuma *Par politiski represētās personas statusa noteikšanu komunistiskajā un nacistiskajā režīmā cietušajiem* 1. pants (Latvijas Vēstnesis. 26.04.1995., Nr.64, 1.lpp.; pieejams arī šeit: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/34832> [skatīts 01.07.2016.]). Definīcija citēta ar grozījumiem, kurus Saeima pieņēma 2004. gada martā: Latvijas Vēstnesis. 24.03.2004., Nr.46., 4.lpp.; pieejams arī šeit: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/86001> [skatīts 01.07.2016.]).

² Skat., piemēram, *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Norden, 1996, 58. lpp.

spiests iesaistīties dažādās kompartijas organizētās kampaņās, svētkos un citos pasākumos, no kuriem izvairīties nebija viegli, bet dažkārt pat bīstami. Turklāt, jāņem vērā, ka tādus sadzīviskus noziegumus, kurus tiešām var uzskatīt par pilnīgi apolitiskiem (zādzības, slepkavības, miesas bojājumu nodarīšana utt.), kas PSRS pastāvēja tieši tāpat kā citās valstīs, PSRS izmeklēja prokuratūras un iekšlietu institūcijas, t.i., šādu noziegumu izmeklēšanā bija iesaistītas tādas iestādes, kuru ekvivalenti pastāv arī demokrātiskās valstīs. Savukārt VDK (t.i., specdienesta) iesaistīšana noziegumu izmeklēšanā jau pati par sevi liecina, ka vai nu attiecīgais noziegums bija tāds, kas faktiski bija politiski motivēts, vai arī PSRS varas institūcijas uzskatīja, ka tas kaut kādā veidā apdraud PSRS drošību. Tādēļ VDK izmeklētos noziegumus saukt par ‘apolitiskiem’ nebūtu īsti adekvāti. Šī iemesla dēļ, pētījumā un tā nosaukumā nosaukumā lietots neparasts jēdziens ‘nepolitiskie noziegumi’, lai uzsvērtu to, ka šajā rakstā apskatītie noziegumi atšķiras no tiem, kurus parasti dēvē par okupācijas laika politiskajiem noziegumiem, bet tajā pat laikā tos nevar dēvēt par pilnīgi apolitiskiem. Pētījumā ir lietoti arī tādi nestandarta izteicieni kā ‘politiskās krimināllietas’³, ‘ekonomiskās krimināllietas’⁴, ‘politiskie noziedznieki’⁵, ‘ekonomiskie noziedznieki’⁶, ‘bēdzēji’⁷ u.tml. Šādi

³ Vārdkopa ‘politiskās krimināllietas’ šajā ziņojumā lietots, lai apzīmētu tās krimināllietas, kuras bija ierosinātas par ‘pretpadpadomju aģitāciju un propagandu’ (LPSR Kriminālkodeksa 65. pants), kā arī ‘apmelojošu izdomājumu izplatīšanu, kuri diskreditē Padomju valsts un sabiedrisko iekārtu’ (LPSR Kriminālkodeksa 183.¹ pants).

⁴ Vārdkopa ‘ekonomiskās krimināllietas’ šajā ziņojumā lietots, lai apzīmētu tās krimināllietas, kuras bija ierosinātas par kontrabandu (LPSR Kriminālkodeksa 73. pants), valūtas operāciju noteikumu pārkāpšanu (LPSR Kriminālkodeksa 83. pants), valsts vai sabiedriskās mantas izlaupīšanu (LPSR Kriminālkodeksa 85.-93. pants), kā arī ‘spekulāciju’ (LPSR Kriminālkodeksa 149. pants).

⁵ Vārdkopa ‘politiskie noziedznieki’ šajā pētījumā lietots, lai apzīmētu tos cilvēkus, kas bija arestēti un apsūdzēti par ‘pretpadpadomju aģitāciju un propagandu’ vai ‘apmelojošu izdomājumu izplatīšanu, kuri diskreditē Padomju valsts un sabiedrisko iekārtu’.

⁶ Vārdkopa ‘ekonomiskie noziedznieki’ šajā rakstā lietots, lai apzīmētu tos cilvēkus, kas bija arestēti un apsūdzēti par kontrabandu, valūtas operāciju noteikumu pārkāpšanu, valsts vai sabiedriskās mantas izlaupīšanu vai ‘spekulāciju’.

⁷ Vārds ‘bēdzēji’ šajā pētījumā lietots, lai apzīmētu tos cilvēkus, kas bija arestēti un / vai apsūdzēti par ‘nelikumīgu izbraukšanu uz ārzemēm’ (LPSR Kriminālkodeksa 78. pants).

izteicieni lietoti, lai īsi, bez papildu paskaidrojumiem katrā atsevišķā gadījumā, norādītu to krimināllietas veidu vai nodarījuma veidu, par kuru attiecīgajā gadījumā ir runa. Šie apzīmējumi ir nosacīti, tie nav uzskatāmi par oficiāliem attiecīgo nodarījumu vai lietu nosaukumiem un tie nav juridiski termini.

Galvenais pētījuma objekts ir Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) VDK 1981. – 1986. gadā izmeklētās ‘nepolitiskās krimināllietas’, kas uzkrātas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā⁸. Šajās krimināllietās esošie dokumenti satur informāciju par attiecīgās lietas ierosināšanas iemesliem; arestētajiem un pratinātajiem cilvēkiem; dažādām kriminālprocesuālajām darbībām kā pratināšana, kratīšana, ekspertīze u.c.; lietas izmeklēšanā iesaistītajiem VDK un citu iestāžu darbiniekiem; kā arī informācija par tiesvedību – laiku, norisi, un rezultātiem.

Bez šīm krimināllietām, pētījumā izmantotas arī LPSR Prokuratūras uzraudzības lietas par LPSR VDK izmeklētajām krimināllietām.⁹ Uzraudzības lietās apkopoti būtiskākie procesuālie dokumenti par attiecīgo krimināllietu – lēmumi par krimināllietas ierosināšanu, lēmumi par arestiem, lēmumi par apsūdzības uzrādīšanu, apsūdzības raksti, tiesas spriedumi vai ziņojumi par tiesvedības rezultātiem, kā arī citi dokumenti. Šo prokuratūras uzraudzības lietu saturs parasti ir nedaudz atšķirīgs no to uzraudzības lietu satura, kuras veidoja pati VDK¹⁰. Lai arī būtiskākie dokumenti VDK un prokuratūras uzraudzības lietās sakrīt, tomēr prokuratūras uzraudzības lietās atrodami ne tikai VDK, bet arī pašas prokuratūras vai citu institūciju dokumenti, kas saistīti ar attiecīgo lietu. Sevišķi vērtīgas šīs prokuratūras veidotās uzraudzības lietas ir tajos gadījumos, kad VDK izmeklētā krimināllietā bijis pieņemts lēmums par attiecīgās lietas sadalīšanu divās vai vairākās atsevišķās krimināllietās un pēc tam kādu no sadalītajām krimināllietām tālāk izmeklēja nevis pati VDK, bet prokuratūras vai iekšlietu institūcijas. Šādā gadījumā no

⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 45300. l., 45301. l., 45305. l., 45308. l., 45309. l., 45310. l., 45311. l., 45312. l., 45313. l., 45319. l., 45320. l., 45321. l., 45331. l., 45332. l., 45335. l., 45336. l., 45340. l., 45343. l.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-5304. l., P-5305. l., P-5307. l., P-5308. l., P-5310. l.

⁹ LVA, 1221. f., 1c. apr., 2860. l., 2872. l., 2873. l., 2876. l., 2877. l., 2878. l., 2970. l., 2976. l., 3003. l., 3006. l., 3007. l., 3013. l.

¹⁰ VDK veidotās uzraudzības lietas arhīvā parasti glabājas kopā ar krimināllietām.

minētajām prokuratūras veidotajām uzraudzības lietām ir iespējams uzzināt – kas tālāk noticis ar izdalīto krimināllietu un tajā iesaistītajiem cilvēkiem. Starp LPSR Prokuratūras dokumentiem atrodama informācija par vismaz vienu bēgšanas mēģinājumu no PSRS¹¹, par kuru autoram nezināmu iemeslu dēļ VDK izmeklēto krimināllietu fondā attiecīga lieta nav atrodama, gan par citiem ‘nepolitiskiem’ noziegumiem, kuru izmeklēšana nodota citu PSRS republiku VDK struktūrvienībām, tādēļ LPSR VDK izmeklēto krimināllietu fondā šo dokumentu nav.¹²

Pētījumā izmantoti arī vairāki Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) Centrālās Komitejas (CK) dokumenti, kuros atrodamas ziņas par pētāmo tēmu (piemēram, valūtas kursi ‘melnajā tirgū’, pārbaudes rezultāti par nebūšanām PSRS Jūras flotes ministrijas Latvijas jūras kuģniecībā, kuģniecības darbinieku izslēgšanu no partijas, kā arī bēgšanu no PSRS)¹³. No šiem LKP CK dokumentiem var uzzināt – kuri noziegumi tika uzskatīti par pietiekami svarīgiem, lai par tiem ziņotu partijas vadībai.

Nozīmīgs pētījumā izmantotais avots ir arī LPSR VDK Ventspils pilsētas un ostas daļas LKP pirmorganizācijas dokumenti, kas pārsvarā gan satur dažādus ideoloģiska un propagandiska satura apspriežu materiālus, tomēr to starpā iespējams atrast arī atsevišķas ziņas par attiecīgās VDK struktūrvienības darbību, kā arī par LPSR VDK darbību kopumā.¹⁴ LPSR VDK Ventspils pilsētas un ostas daļa bija viena no lielākajām LPSR VDK teritoriālajām struktūrvienībām. Tā kā Ventspilī bija tirdzniecības osta, tad VDK darbībai šajā pilsētā vajadzēja būt vērstai ne tikai uz ‘politisko noziegumu’, bet arī uz ekonomisko noziegumu apkarošanu. Tā kā LPSR VDK centrālā aparāta, Rīgas pilsētas daļas, kā arī Liepājas pilsētas un ostas daļas LKP pirmorganizāciju dokumenti arhīvā atrodami tikai par laiku līdz 1950. – 1970. gadiem, tāpēc nākas izmantot to VDK teritoriālo struktūrvienību dokumentus, kas ir saglabājušies par astoņdesmitajiem gadiem un pieejami pētniecībai. Lai arī kopumā dažādu iestāžu LKP

¹¹ LVA, 1221. f., 1c. apr., 3096. l.

¹² LVA, 1221. f., 1c. apr., 2859. l., 2881. l., 2975. l.

¹³ LVA, PA-101. f., 55. apr., 130. l., 117.-120. lp.; turpat, 235. l., 116., 117. lp.; turpat, 57. apr., 352. l., 8. lp.; turpat, 59. apr., 107. l., 103.-105. lp.; turpat, 200. l., 12. lp.

¹⁴ LVA, PA-1178. f., 1. apr., 32., 34., 35. l.

pirmorganizāciju dokumentus var uzskatīt tikai par sekundāriem avotiem šo iestāžu darbības pētīšanā, tomēr, tā kā VDK un tās struktūrvienību lietvedības dokumenti 1980. gadu beigās – 1990. gadu sākumā no Latvijas tika izvesti uz Krieviju, vai arī dokumentu pārņemšanas procesā pazaudēti, un, attiecīgi, šobrīd pētniecībai nav pieejami, tad šādos apstākļos arī fragmentāras un nepilnīgas ziņas ir nozīmīgas.

No publicētajiem avotiem vispirms ir jāmin daži normatīvie akti. Pirmkārt, tie ir LPSR Kriminālkodekss¹⁵ un LPSR Kriminālprocesa kodekss¹⁶. Šie avoti satur tā laika tiesību normas, kas ļauj spriest gan par to – kādas darbības LPSR pastāvēšanas laikā tika uzskatītas par noziedzīgām un kādi sodi par tām bija jāpiemēro, gan arī to – kādas procedūras, kam un kādā secībā jāveic šo noziegumu izmeklēšanai. Cita starpā, minētie kodeksi satur arī informāciju par grozījumiem, kas laika gaitā veikti dažādās šo kodeksu tiesību normās. Minētie normatīvie akti pētījumā izmantoti, lai atspoguļotu tolaik spēkā esošo likumu piemērošanu. Otrkārt, pētījumā izmantots likums *Par politiski represētās personas statusa noteikšanu komunistiskajā un nacistiskajā režīmā cietušajiem* un tā 1. pantā ietvertā politisko represiju definīcija, lai parādītu kā likumdošanas līmenī Latvijā tiek traktēts jēdziens ‘politiskās represijas’.

Nozīmīgs avots ir pēdējā LPSR VDK priekšsēdētāja Edmunda Johansona¹⁷ atmiņas, kurās aprakstīta gan LPSR VDK struktūra, dažādi VDK darbības aspekti, gan arī atmiņu autora personīgā pieredze LPSR VDK priekšsēdētāja amatā. Jāņem gan vērā, ka E. Johansona

¹⁵ *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss*. Oficiālais teksts ar pielikumiem, kuros ievietoti pa pantiem sistematizēti materiāli. Rīga: Avots, 1984.

¹⁶ *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālprocesa Kodekss*. Oficiālais teksts ar pielikumiem, kuros ievietoti pa pantiem sistematizēti materiāli. Rīga: Avots, 1985.

¹⁷ Edmunds Johansons (1936–2017), LKP un VDK darbinieks, ģenerālmajors. 1959–1966 ieņēma dažādus amatus Komjaunatnē, 1966–1968 mācījās Viļņas augstākajā partijas skolā, 1968–1971 strādāja LKP Rīgas pilsētas Kirova rajona komitejā. 1971–1972 mācījās F. Dzeržinska PSRS VDK Augstākajā skolā Maskavā. No 1972 LPSR VDK darbinieks: 1972–1974 LPSR VDK 5. daļas priekšnieka vietnieks, 1974–1984 LPSR VDK Rīgas pilsētas daļas priekšnieks, 1984–1986 LPSR VDK 5. daļas priekšnieks, 1986–1989 LPSR VDK priekšsēdētāja vietnieks. 1989–1990 PSRS VDK 5. pārvaldes (vēlāk pārvalde ‘Z’) daļas priekšnieka vietnieks. 1990–1991 LPSR VDK priekšsēdētājs. (LVA, PA-101. f., 68. apr., 212. l.).

memuāros tāpat kā citos šāda veida avotos sastopamas neprecizitātes un kļūdas,¹⁸ tādēļ viņa atmiņās atrodamo informāciju jāizmanto uzmanīgi, iespēju robežās pārbaudot to ar citos avotos atrodamām ziņām.

Bez iepriekš minētā, šajā rakstā izmantoti autora agrākie pētījumi. Pirmkārt, tā ir publikācija par 20. gadsimta astoņdesmito gadu politiskajām represijas okupētajā Latvijā.¹⁹ Minētais raksts izmantots galvenokārt tādēļ, lai salīdzinātu dažādus politisko represiju aspektus ar līdzīgiem 'nepolitisko noziegumu' aspektiem, kas tālāk analizēti šajā pētījumā. Savukārt publikācija par 1983. gada politisko represiju kampaņu²⁰ izmantota galvenokārt tādēļ, ka tajā sīkāk aplūkota pēdējā vērienīgā politisko represiju kampaņa okupētajā Latvijā, kas notika 1983. gadā, un vairāki tās aspekti ir raksturīgi visām astoņdesmito gadu politiskajām represijām PSRS.

Visbeidzot, pētījumā izmantoti arī dažādi citi materiāli, kas satur informāciju par aplūkojamo tēmu. Piemēram, PSRS pastāvēšanas laikā izdotā enciklopēdija 'Planēta', kā arī vairāki interneta resursi izmantoti, lai aplūkotu jautājumus par PSRS rubļa un ASV dolāra valūtas kursu izmaiņām apskatāmajā laika posmā.²¹ Savukārt,

¹⁸ Piemēram, E. Johansons raksta, ka pēdējās krimināllietas par 'pretpadomju agitāciju un propagandu' ierosināja pret Gunāru Astru, Intu Cālīti, Lidiju Doroņinu un Jāni Rožkalnu, proti, 1983. gadā (Johansons, Edmunds. *Čekas ģenerāļa piezīmes. Atmoda un VDK*. [B.v.]: 2006, 34. lpp.), lai gan patiesībā Latvijā pēdējais apsūdzētais par 'pretpadomju agitāciju un propagandu' bija Rolands Silaraups 1986. gadā (LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l.). Tāpat E. Johansons raksta, ka t. s. Augusta pučs 1991. gadā notika no 21. līdz 23. augustam (Johansons, Edmunds. *Čekas ģenerāļa piezīmes*. 131.–138. lpp.), lai gan īstenībā tas notika no 19. līdz 21. augustam.

¹⁹ Zelmenis, Gints. Valsts drošības komiteja un divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu politiskās represijas okupētajā Latvijā: Izpētes iespējas, *Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas*, autoru kolektīvs K. Jarinovskas zinātniskajā redakcijā, VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 1. sēj. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 2016, 72.–115. lpp.

²⁰ Zelmenis, Gints. '1983. gada politiskās represijas okupētajā Latvijā', *Latvijas Arhīvi*, Nr.3/4, 2014, 163.–203. lpp.

²¹ *Enciklopēdija Planēta*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1988, 374. lpp.; История обменного курса доллара в СССР. Pieejams: <http://odollarah.ru/kursy-i-kotirovki/v-sssr.html>; Василенко, Григорий. 'Как менялся курс доллара за последние 100 лет', *Rustoria.ru*, 3 декабря 2014. Pieejams: <http://rustoria.ru/post/kurs-vyzhivaniya-kak-menyalas-stoimost-rublya-po-otnosheniyu-k-dollaru-v-poslednij-vek/#close>

vairāki raksti Rietumvalstu presē (t.sk. specializētos medicīnas izdevumos), kā arī Starptautiskās Helsinku federācijas ziņojums par represīvo psihiatriju Krievijā izmantoti, lai parādītu Rietumvalstu attieksmi par psihiatrijas izmantošanu politiskajās represijās, ko praktizēja PSRS.²²

Kopumā pētījumā izmantotie avoti un literatūra ļauj pilnvērtīgi aplūkot jautājumus par ‘nepolitiskajiem noziegumiem’ okupētajā Latvijā apskatāmajā laika periodā.

VDK izmeklēto ‘nepolitisko noziegumu’ veidi

No juridiskā viedokļa skatoties, noziegumi, kuru izmeklēšana bija deleģēta ‘valsts drošības iestāžu izmeklētājiem’, bija noteikti LPSR Kriminālprocesa kodeksa 127. pantā²³. Saskaņā ar to, VDK izmeklētāju kompetencē bija ne tikai lietas par ‘dzimtenes nodevību’, ‘pretpadomju aģitāciju un propagandu’, ‘spiegošanu’, kā arī citiem ‘sevišķi bīstamiem valsts noziegumiem’, kurus likuma *Par politiski represētās personas statusa noteikšanu komunistiskajā un nacistiskajā režīmā cietušajiem* izpratnē var uzskatīt par politiskām represijām. Bez tiem VDK kompetencē bija arī krimināllietu izmeklēšana par ‘nelikumīgu izbraukšanu uz ārzemēm’, ‘spekulāciju’, ‘sociālistiskā

²² Reich, Walter. ‘The World of Soviet Psychiatry’, *The New York Times*. 30 January 1983. Pieejams: <http://www.nytimes.com/1983/01/30/magazine/the-world-of-soviet-psychiatry.html?&pagewanted=print>; Wilkinson, Greg. ‘Political dissent and «sluggish» schizophrenia in the Soviet Union’, *British Medical Journal*, Vol. 293, No. 6548, 13 September 1986, pp. 641–642. Pieejams: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1341504/pdf/bmjcred00251-0003.pdf>; Bonnie, Richard J. ‘Political Abuse of Psychiatry in the Soviet Union and in China: Complexities and Controversies’, *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, Vol. 30, No. 1, 2002, pp. 136–144. Pieejams: <http://www.jaapl.org/content/30/1/136.full.pdf>; *Карательная психиатрия в России* (доклад о нарушениях прав человека в Российской Федерации при оказании психиатрической помощи). Москва: Международная Хельсинкская федерация по правам человека, 2004. Pieejams: <http://protivpytok.org/wp-content/uploads/2012/01/ps.pdf>.

²³ *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālprocesa Kodekss*. Oficiālais teksts ar pielikumiem, kuros ievietoti pa pantiem sistematizēti materiāli. Rīga: Avots, 1985, 85.-86. lpp.

īpašuma izlaupīšanu' un citi tamlīdzīgi noziegumi, kuri neatbilst politisko represiju definīcijai iepriekšminētā likuma izpratnē.

Attiecībā uz divdesmitā gadsimta astoņdesmitajiem gadiem šos 'nepolitiskos' noziegumus pamatā var iedalīt trīs grupās. Pirmkārt, tā ir bēgšana no PSRS, par ko cilvēku parasti apsūdzēja pēc LPSR Kriminālkodeksa 78. panta par nelikumīgu izbraukšanu uz ārzemēm. Otrkārt, tie bija dažādi ekonomiska rakstura noziegumi – kontrabanda (LPSR Kriminālkodeksa 73. pants), 'spekulācija'²⁴ (LPSR Kriminālkodeksa 149. pants), valūtas operāciju noteikumu pārkāpšana (LPSR Kriminālkodeksa 83. pants), valsts īpašuma izlaupīšana, tā realizēšana (LPSR Kriminālkodeksa 85. – 93. panti), kā arī citi tamlīdzīgi nodarījumi. Treškārt, tie bija amatpersonu noziegumi, kurus izmeklēja VDK – dienesta stāvokļa ļaunprātīga izmantošana (LPSR Kriminālkodeksa 162. pants) un slepenu dokumentu un literatūras pazaudēšana (LPSR Kriminālkodeksa 71. pants)²⁵.

Jāņem vērā, ka ekonomiska rakstura nodarījumus izmeklēja ne tikai VDK, bet arī iekšlietu resora padotībā esošā nodaļa cīņai ar sociālistiskā īpašuma izlaupīšanu²⁶. Minētās struktūras darbība šajā pētījumā nav aplūkota.

VDK izmeklēto 'politisko' un 'nepolitisko noziegumu' skaits un to savstarpējā korelācija

Kopumā laika posmā no 1981. līdz 1986. gadam LPSR VDK izmeklēja 37 krimināllietas, no kurām četrpadsmit bija politiski motivētas²⁷, deviņas bija ierosinātas par bēgšanu no PSRS, desmit –

²⁴ Šajā rakstā termins 'spekulācija' ir lietots pēdējās, tādēļ, ka PSRS pastāvēšanas laikā ar šo jēdzienu parasti apzīmēja privāto tirdzniecību (t.i., vienu no uzņēmējdarbības paveidiem, kas demokrātiskos režīmos par noziegumu parasti netiek uzskatīts).

²⁵ *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss*. Oficiālais teksts ar pielikumiem, kuros ievietoti pa pantiem sistematizēti materiāli. Rīga: Avots, 1984, 81., 83., 85., 88.-99., 133.-134., 146.-147. lpp.

²⁶ *Отдел по борьбе с хищениями социалистической собственности (ОБХСС)* – krievu valodā. Nosaukuma akronīmu krievu valodā plaši izmantoja arī latviešu valodas saziņā.

²⁷ Skat. Zelmenis, Gints. Valsts drošības komiteja un divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu politiskās represijas okupētajā Latvijā: Izpētes iespējas,

par ekonomiska rakstura noziegumiem, kā arī vēl četras bija ierosinātas pret Rīgas pilsētas iekšlietu amatpersonām par slepenu dokumentu nozaudēšanu (skat. tabulu 1. pielikumā).²⁸ Kā redzams, 'politisko krimināllietu' ir visvairāk, bet par bēgšanu vai ekonomiskajiem noziegumiem ierosināto lietu skaits bija līdzīgs. Savukārt vismazāk to ir par amatpersonu nodarījumiem.

Taču pilnīgi cita aina paveras, ja aplūko šo lietu ietvaros arestēto cilvēku skaitu. Iepriekš minēto četrpadsmit 'politisko krimināllietu' ietvaros bija arestēti astoņpadsmit cilvēki, bet deviņās krimināllietās par bēgšanu no PSRS, bija arestēti četrpadsmit cilvēki. Savukārt to desmit krimināllietu ietvaros, kuras LPSR VDK ierosināja par ekonomiskajiem noziegumiem, kopumā bija arestēti 53 cilvēki (divi no tiem bija muitas un milicijas amatpersonas, tādēļ tabulā tie uzskaitīti slejā pie amatpersonām). Visbeidzot, četru krimināllietu ietvaros par slepenu dokumentu nozaudēšanu iekšlietu struktūrās nebija arestēts neviens (skat. tabulu). Minētie dati uzskatāmi parāda, ka krimināllietās par ekonomiskajiem noziegumiem arestēto personu skaits no 1981. līdz 1986. gadam ir krietni lielāks, nekā arestēto skaits visās pārējās krimināllietās kopā.

Ja aplūko LPSR VDK izmeklēto krimināllietu hronoloģisko korelāciju laikā no 1981. līdz 1986. gadam (skat. tabulu), tad redzams, ka arestēto skaits 1985. un 1986. gados salīdzinājumā ar iepriekšējiem

Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas, autoru kolektīvs K. Jarinovskas zinātniskajā redakcijā, VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 1. sēj. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 2016, 72.–115. lpp

²⁸ Šī statistika nav uzskatāma par pilnīgi precīzu. Pirmkārt, nav pilnīgas pārliecības, ka visas LPSR VDK izmeklētās krimināllietas ir nonākušas Latvijas Nacionālajā arhīvā. Otrkārt, arhīvā uzkrāto VDK krimināllietu uzskaitē izmanto VDK sastādītu žurnālu, kur lietu uzskaitē hronoloģiskais princips ir izmantots tikai daļēji, tādēļ mēdz būt situācijas, ka atsevišķas krimināllietas izpētes procesā var atrast tikai nejauši. Treškārt, *Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājā* (No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 1999.), kas šobrīd ir plašākais publicētais izziņas avots par VDK izmeklētajām krimināllietām, sastopamas kļūdas, neprecizitātes un nepilnības. Ievērojot minēto, nevar izslēgt iespēju, ka apskatāmajā laika periodā LPSR VDK faktiski ir izmeklējuši vairāk krimināllietu nekā minēts šajā rakstā. Tomēr, spriežot pēc līdzšinējās pētniecības rezultātiem, nezināmu 1981. – 1986. gadā VDK izmeklēto krimināllietu nevar būt daudz. Tādēļ maz ticams, ka jauni atradumi principiāli spētu mainīt šajā pētījumā izklāstītos faktus un secinājumus.

gadiem ir būtiski samazinājies. Šī tendence ir attiecināma arī uz 'ekonomiskajām krimināllietām'. Tāpat uzmanības vērts ir fakts, ka 1986. gadā VDK ierosināto un izmeklēto krimināllietu skaits ir lielāks nekā šajā pat gadā arestēto cilvēku skaits. Minētā īpatnība parādās tādēļ, ka 1986. gadā LPSR VDK ierosināja trīs krimināllietas par slepenu dienesta izdevumu pazaudēšanu Rīgas pilsētas Iekšlietu struktūrās, taču šo lietu ietvaros neviens netika ne arestēts, ne arī notiesāts.

No tabulas redzams, ka par ekonomiskajiem noziegumiem arestēto un apsūdzēto skaits no 1981. gada līdz 1982. gadam un no 1984. gada līdz 1985. gadam ir lielāks nekā pārējos noziegumu veidos arestēto un apsūdzēto skaits. Savdabīga ir VDK izmeklētajās krimināllietās arestēto skaita struktūra 1983. gadā. Šajā gadā vērojams politisko represiju pieaugums visā PSRS.²⁹ Tāpat šajā gadā bija arī vislielākais notverto bēdzēju skaits. Rezultātā 1983. gadā par ekonomiskajiem noziegumiem apsūdzēto personu īpatsvars LPSR VDK izmeklēto noziegumu kopskaitā bija mazāks nekā divos iepriekšējos un divos nākamajos gados.

Tāpat interesanta nianse vērojama 1986. gadā, kad PSRS bija aizsākusies *pārbūve*³⁰, LPSR politisku noziegumu dēļ bija arestēti četri cilvēki, tātad divas reizes vairāk nekā iepriekšējos divos gados kopā. Grūtāk izprotami iemesli, kādēļ par 1986. gadu, un arī vēlākajiem gadiem, arhīvā nav atrodamas LPSR VDK izmeklētas krimināllietas par ekonomiskajiem noziegumiem, taču šis jautājums prasa papildus izpēti.

Iepriekš analizētā statistika rada iespaidu, ka laikā no 1981. līdz 1985. gadam LPSR VDK ar ekonomisko noziegumu apkarošanu nodarbojās vairāk nekā ar politiskajiem noziegumiem. Tiesa, lai minēto hipotēzi uzskatītu par pierādītu, būtu nepieciešami dati ne tikai par krimināllietām un tajās arestēto cilvēku skaitu, bet arī salīdzinoši dati par to, cik liela bija VDK iesaiste operatīvajās darbībās pirms krimināllietu ierosināšanas gan attiecībā uz 'politiskajām', gan

²⁹ Sīkāk par 1983. gada politisko represiju kampaņu skat. Zelmenis, Gints.

'1983. gada politiskās represijas okupētajā Latvijā', *Latvijas Arhīvi*, Nr. 3/4, 2014, 163.–203. lpp.

³⁰ Перестройка (krievu val.) – latviski to dēvēja gan par 'pārkārtošanos', gan par 'pārbūvi'.

arī 'nepolitiskajām' lietām. Diemžēl šobrīd Latvijā zinātniskajai izpētei nav pieejami dokumenti, ar ziņām par operatīvo iesaisti.

Zināmu ieskatu šajā jautājumā sniedz VDK izmeklētajās krimināllietās atrodamie dokumenti par t.s. *profilaksi, brīdināšanu*, kā arī operatīvo lietu pieminēšana. Ja lielākajā daļā no VDK izmeklētajām astoņdesmito gadu 'politiskajām krimināllietām' bija atrodamas norādes par to, ka attiecīgā lieta ierosināta uz operatīvās lietas pamata, vai arī kāds no attiecīgajā krimināllietā apsūdzētajiem bijis *profilaktēts* vai *brīdināts*³¹, tad 'nepolitiskajās krimināllietās' šādi dokumenti ir atrodamī daudz mazāk. Tikai vienā no krimināllietām, kas ierosinātas par bēgšanu no PSRS, atrodams protokols par *brīdinājuma* izteikšanu. 1978. gada 26. jūnijā Ukrainas PSR Krimas apgabala pārvaldes leitnants T. Halaimovs izteica brīdinājumu Nikolajam Čebanovam par 'idejiski kaitīgiem apmelojošiem spriedumiem par padomju īstenību un izteikumiem par nodomiem bēgt uz ārzemēm'³². Šis ir vienīgais gadījums, kad nepārprotami redzams, ka par attiecīgā cilvēka bēgšanas nodomu VDK bija iepriekš informēta. Tiesa, N. Čebanovs bēgšanas mēģinājumu veica četrus gadus vēlāk 1982. gadā. Viņš šajā nolūkā pameta Krimu, ieradās Tallinā, sāka tur strādāt, savukārt bēgt mēģināja no Rīgas³³, līdz ar to LPSR VDK par N. Čebanova bēgšanas nodomiem faktiski uzzināja tikai pēc viņa aresta.

Ir ziņas, ka operatīvā lieta bija par citu bēdžēju Igoru Kovaļenko, taču, tā kā viņš bija arestēts 1983. gada 6. oktobrī un notiesāts uz trim gadiem ieslodzījumā, bet operatīvās novērošanas lieta pieminēta 1985. gada dokumentā³⁴, var secināt, ka operatīvi novērots I. Kovaļenko, acīmredzot, bija ieslodzījuma laikā. Autora rīcībā nav norādes par I. Kovaļenko operatīvo novērošanu pirms viņa aresta.

³¹ Zelmenis, Gints. Valsts drošības komiteja un divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu politiskās represijas okupētajā Latvijā: Izpētes iespējas, *Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas*, autoru kolektīvs K. Jarinovskas zinātniskajā redakcijā, VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 1. sēj. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 2016, 89.–93. lpp.

³² LVA, 1986. f., 1. apr., 45311. l., 256.–258. lp.

³³ Skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45311. l.

³⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 45320. l., uzraudzības lieta, 127. lp.

No apskatāmā laika 'ekonomiskajām krimināllietām' tikai divās ir atrodamas norādes par to, ka VDK par attiecīgajās lietās izmeklētajiem kontrabandas gadījumiem ir bijusi iepriekš informēta. 1981. gada decembrī Ukrainas PSR VDK Nikolajevas apgabala operatīvās grupas priekšnieka ierosinātajā krimināllietā, kuru pēc tam izmeklēja LPSR VDK, esošie dokumenti liecina, ka krimināllietā ierosināta ne tikai pēc Nikolajevas muitas materiāliem, bet arī pēc LPSR VDK 2. (pretizlūkošanas) daļas operatīvās pārbaudes lietas Nr. 2728 *Skorpions* materiāliem.³⁵ Savukārt 1982. gada janvārī LPSR VDK sevišķi svarīgo lietu vecākais izmeklētājs A. Rēvalds³⁶ ierosināja krimināllietu, kuras ietvaros vēlāk par kontrabandu arestēja A. Afoņinu un N. Klavsucu. Šajā krimināllietā atrodama norāde, ka tā, cita starpā, ierosināta pēc Rīgas rajona nodaļas aģentūras materiāliem.³⁷ Tātad kopumā 'nepolitiskajās krimināllietās' daudz mazāk un retāk ir atrodamas norādes, ka par šajās lietās arestētajiem cilvēkiem VDK būtu 'interesējusies' jau pirms krimināllietas ierosināšanas.

Arī LPSR VDK ziņojumi prokuratūrai par *profilakses* ietvaros izteiktajiem *brīdinājumiem* liecina, ka absolūto vairumu *brīdinājumu* LPSR VDK darbinieki izteica tieši par cilvēku politiskajām aktivitātēm, savukārt 'brīdinājumu' par personu nelegālām vai puslegālām ekonomiskām aktivitātēm ir ļoti maz.³⁸ Minētais liecina, ka VDK operatīvā darbība vairāk bija vērsta uz cilvēku politisko aktivitāšu, nevis uz ekonomisko darbību apkarošanu.

Nelielu ieskatu par LPSR VDK prioritātēm 'politisko' un 'nepolitisko noziegumu' *profilaksē* un izmeklēšanā sniedz LPSR VDK Ventspils pilsētas un ostas daļas dokumenti. Piemēram, VDK Ventspils

³⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 45313. l., uzraudzības lieta, 10. lp.

³⁶ Arnolds Rēvalds (dz. 1930), apakšpulkvedis. LPSR valsts drošības iestāžu darbinieks no 1950. gada. No 1958 bija LPSR VDK Jelgavas rajona pilnvarotais. Kopš 1960. gadiem strādāja LPSR VDK izmeklēšanas daļā, 1980. gados bija LPSR VDK izmeklēšanas daļas sevišķi svarīgo lietu vecākais izmeklētājs (LVA, PA-201. f., 1. apr., 671. l., 64. lp.; LVA, PA-101. f., 21. apr., 26. l., 141. lp.; G. Zelmeņa apkopotie dati).

³⁷ Sk.: LVA, 1986. f., 1. apr., 45310. l., u.l., 1. lp. Jāatzīmē, ka frāze par 'Rīgas rajona nodaļas aģentūras materiāliem' acīmredzami ir pierakstīta klāt vēlāk, līdz ar to, spriežot pēc minētā dokumenta, krimināllietas ierosināšanas brīdī operatīvie materiāli par krimināllietā izmeklētajiem faktiem VDK rīcībā varēja arī nebūt.

³⁸ Sk.: LVA, 1221. f., 1-c. apr., 2816., 2829., 2931., 2945., 2989., 2999. l.

pilsētas un ostas daļas PSKP pirmorganizācijas sekretārs B. Kuzmins³⁹ 1980. gada oktobrī teica, ka pašreizējos apstākļos viens no VDK primārajiem uzdevumiem ir 'cīņa ar politiski neveselīgām izpausmēm mūsu sabiedrībā' un no 98 'signāliem', ko VDK Ventspils pilsētas un ostas daļa saņēmusi, gandrīz trešdaļa ir 'signāli par politiski neveselīgām izpausmēm tajā vai citā formā'.⁴⁰ Savukārt tās pašas VDK struktūrvienības darbinieks I. Cēris⁴¹ 1982. gadā uzsvēra, ka nepieciešams uzmanīt jūrniekus, lai tie reisu laikā ārzemēs nenokļūtu 'pretinieka ideoloģiskās diversijas' ietekmē, taču viņš neko neminēja par jūrnieku iesaisti kontrabandā, ne arī to, vai VDK vispār satrauc jūrnieku nelegāla ekonomiskā darbība.⁴²

Atsevišķi dokumenti liecina, ka VDK Ventspils pilsētas un ostas daļas rīcībā ir bijusi arī informācija par kontrabandu⁴³, taču šīs ziņas ir

³⁹ Boriss Kuzmins (dzimis 1950. gadā), LPSR valsts drošības iestāžu darbinieks no 1975. gada. 1967-1968 Daugavpils rajona Višķu sovhoztehnikuma strādnieks 1968-1973 mācījās Maskavas mežtehnikas institūtā (*Московский лесотехнический институт*). 1973-1975 Kuldīgas mežrūpniecības saimniecības galvenais mehāniķis. 1975-1978 LPSR VDK Krāslavas rajona nodaļas operatīvais pilnvarotais, 1978-1984 LPSR VDK Ventspils pilsētas un ostas daļas operatīvais pilnvarotais (no 1979 vecākais operatīvais pilnvarotais), No 1984. gada LPSR VDK Preiļu rajona nodaļas priekšnieks. (LVA, PA-101. f., 66. apr., 248. l.; LVA, PA-131. f., 53. apr., 9. l., 8. lp.; LVA, PA-131. f., 54. apr., 10. l., 97. lp.; A. Žvinkļa apkopotie dati).

⁴⁰ LVA, PA-1178. f., 1. apr., 32. l., 83.-84. lp. (dokuments krievu valodā, citātu tulkojis G. Zelmenis). B. Kuzmins gan nemin par kādām tēmām bijuši pārējie 'signāli'.

⁴¹ Ilgvars Cēris (dzimis 1952. gadā), LPSR VDK darbinieks. 1980. gadu pirmajā pusē strādāja LPSR VDK Ventspils pilsētas un ostas daļā (G. Zelmeņa apkopotie dati).

⁴² LVA, PA-1178. f., 1. apr., 34. l., 38.-39. lp.

⁴³ 1983. gada septembrī LPSR VDK Ventspils pilsētas un ostas daļas darbinieks V. Šnēvels, teica, ka viņam ir daudz 'nenosegtu signālu, bet šie signāli pamatā ir par kontrabandas darbību, un tos nav tik viegli nosegt' ('Много у меня незакрытых сигналов, но эти сигналы, в основном, по контрабандной деятельности и их не так то легко закрыть'). LVA, PA-1178. f., 1. apr., 35. l., 76. lp. (dokuments krievu valodā, citātu tulkojis G. Zelmenis).

Viktors Šnēvels (dzimis 1954. gadā), LPSR VDK darbinieks. 1970-1972 Rēzeknes Slaukšanas iekārtu rūpnīcas elektriķis. 1972-1975 dienēja PSRS Jūras kara flotē. 1975. gadā īslaicīgi bija Rēzeknes piena konservu kombināta ekspeditors, pēc tam Rēzeknes slaukšanas iekārtu rūpnīcas krāvējs. 1975-1981 ar pārtraukumu mācījās F. Dzeržinska PSRS VDK Augstākajā skolā Maskavā. No 1981. gada LPSR VDK Ventspils pilsētas un ostas daļas operatīvais darbinieks (LVA, PA-131. f., 59. apr., 99. l.).

Ļoti nekonkrētas, turklāt nekas neliecina, cik šis darbības virziens VDK darbībā bijis prioritārs.

Tātad kopumā no iepriekš analizētajiem dokumentiem iegūt pārlicinošus datus par VDK darbības prioritātēm 20. gadsimta astoņdesmitajos gados pagaidām ir sarežģīti. No vienas puses, arestēto skaits bija lielāks 'ekonomiskajās krimināllietās', kas varētu liecināt par ekonomiskā virziena prioritāti VDK darbībā. No otras puses, krietni vairāk ir atrodamas liecības par VDK operatīvo darbību 'politisko noziegumu' virzienā, kas savukārt vairāk liecina par 'politiskā virziena' prioritāti VDK darbībā.

Acīmredzot, jautājums par to, kurš no LPSR VDK darbības virzieniem ('politiskais' vai 'ekonomiskais') 20. gadsimta astoņdesmitajos gados bijis svarīgāks, prasa papildus pētniecību, taču šobrīd, no LPSR VDK izmeklētajām krimināllietām, kā arī citiem iepriekš analizētajiem materiāliem iespējams secināt, ka apskatāmajā laika posmā gan varai nevēlamas politiskās aktivitātes, gan arī nelegālas ekonomiskās aktivitātes atradās starp LPSR VDK prioritātēm.

LPSR VDK izmeklētās 'ekonomiskās krimināllietas'

Kā jau minēts, apskatāmajā laika posmā LPSR VDK, cita starpā, izmeklēja krimināllietas par kontrabandu, 'spekulāciju', valūtas operāciju noteikumu pārkāpšanu, kā arī valsts īpašuma izlaupīšanu. Kopīgais visām šīm krimināllietām ir apstāklis, ka cilvēki šos nodarījumus bija veikuši peļņas nolūkā, jeb, kā tas formulēts apsūdzības dokumentos, 'iedzīvošanās nolūkā', tātad apsūdzēto darbībām bija ekonomiski motīvi. Raksturīga šo krimināllietu iezīme – pārsvarā apsūdzības bija celtas par vairākiem noziedzīgiem nodarījumiem. Piemēram, kontrabandā apsūdzētie parasti tika apsūdzēti arī par 'spekulāciju', jo nelegāli ievestās preces vairumā gadījumu bija paredzētas tirdzniecībai. Nereti līdzās apsūdzībai kontrabandā bija arī apsūdzība valsts īpašuma izlaupīšanā, jo dažkārt kontrabandisti no PSRS nelegāli izveda valsts uzņēmumos nozagtas preces vai izejvielas, ar mērķi tās ārzemēs pārdot. Tā kā par ārzemēs pārdotajām precēm šie cilvēki pretī saņēma attiecīgās valsts valūtu, tad daļu no kontrabandistiem apsūdzēja arī par nelikumīgām valūtas operācijām.

Gadījumi, kad 'ekonomisko krimināllietu' ietvaros cilvēki bija apsūdzēti tikai par vienu noziedzīga nodarījuma veidu bija retāki. Vairāk tas attiecināms uz valūtas uzpircējiem, kam valūtas tirdzniecība bija galvenā nodarbe un ienākumu gūšanas avots.⁴⁴

Jāievēro, ka ne visos gadījumos apsūdzības bija pamatotas ar LPSR Kriminālkodeksa normām. Vairums kontrabandā apsūdzēto bija jūrnieki, kas tirgojās ar precēm vai nodeva tās tirdzniecībai ne tikai Latvijas ostās, bet arī citās PSRS ostās. Šādos gadījumos apsūdzība bija pamatota ar attiecīgajā PSRS republikā spēkā esošo kriminālkodeksa normu.⁴⁵

Lai konkrētāk aplūkotu 'ekonomiskajās krimināllietās' tiesāto cilvēku nodarījumus, sīkāk aplūkosim divas šādas lietas.

1983. gada 15. augustā Ventspils ostā muitas darbinieki aizturēja kuģa *Ričards Bukauskas* vecāko motoristu V. Mihalkeviču, kurš, apejot muitas kontroli, mēģināja iznest no ostas teritorijas ārzemēs nopirktas mantas. Muitas darbinieki noformēja protokolu, nopratināja V. Mihalkeviču un ierosināja krimināllietu. Savukārt trīs dienas vēlāk Ventspils Iekšlietu daļa šos dokumentus nodeva izmeklēšanai Valsts drošības komitejai.⁴⁶ VDK šīs lietas ietvaros līdz novembra beigām arestēja vēl septiņas personas (jūrniekus A. Abramovu, A. Dreju, V. Ivanovu, M. Kopilovu, G. Meļņičuku, kā arī Ventspils muitas inspektoru V. Macjuku un Ventspils Iekšlietu daļas iecirkņa inspektoru A. Masohinu). Minētie jūrnieki bija kuģa *Ričards Bukauskas* apkalpes locekļi. Viņi bija ierīkojuši uz kuģa vairākus slēpņus, kuros nelegāli izveda no PSRS rūpniecisko sudrabu, kā arī melnos ikrus. Ārzemēs šīs preces pārdeva un par iegūto naudu iegādājās apģērbus, pulksteņus, audio tehniku un citas Padomju Savienībā *deficītas preces*. Šo darbību rezultātā viņi, pēc izmeklēšanas aprēķiniem, guva peļņu vairāku desmitu tūkstošu rubļu apmērā.⁴⁷ Minētos jūrniekus apsūdzēja kontrabandā, 'spekulācijā', bet dažus arī

⁴⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 45343. l.

⁴⁵ Piemēram, H. Bondarevs 1981. gadā bija apsūdzēts atbilstoši Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas (KPFSR) Kriminālkodeksa 88. panta otrajai daļai, 164. panta otrajai daļai un 208. panta ceturtajai daļai (LVA, 1986. f., 1. apr., 45309. l.). P. Bulgakovs un A. Jerašovs 1982. gadā bija apsūdzēti atbilstoši Ukrainas PSR Kriminālkodeksa 70. pantam un 154. pantam (LVA, 1986. f., 1. apr., 45313. l.).

⁴⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l., 1. sēj., 1c.–31. lp.

⁴⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l.

nelikumīgu valūtas operāciju veikšanā vai valsts īpašuma izlaupišanā. Ventspils muitas inspektors V. Macjuks un Ventspils lekšlietu daļas iecirkņa inspektors A. Masohins bija mēģinājuši palīdzēt arestētajam V. Mihalkevičam noslēpt daļu no nelegāli ievestajām mantām, tādēļ viņus apsūdzēja dienesta stāvokļa ļaunprātīgā izmantošanā.⁴⁸ Rezultātā visiem astoņiem apsūdzētajiem LPSR Augstākā tiesa piesprieda ieslodzījumu 'labošanas darbu kolonijās'. Interesanta ir piespriedē soda sadale. Krimināllietā notiesātajiem jūrniekiem piespriedtais sods bija ieslodzījums no pieciem līdz sešiem gadiem pastiprinātā režīma 'labošanas darbu kolonijās', savukārt muitnieks V. Macjuks un milicis A. Masohins bija notiesāti tikai uz vienu gadu vispārēja režīma 'labošanas darbu kolonijā'.⁴⁹

Gadījumos, kad jūrnieki kontrabandas ceļā ievestās preces pārdeva uzpircējiem un tie savukārt pārdeva šīs preces tālāk (t.i., paši uzpircēji ar kontrabandu nenodarbojās), VDK izmeklētāji attiecīgo krimināllietu sadalīja divās vai vairākās atsevišķās krimināllietās, kur vienas ietvaros izmeklēja kontrabandu, bet otras ietvaros izmeklēja 'spekulāciju'. Šādi izdalītās lietas par 'spekulāciju' tālāk izmeklēja ne vairs VDK, bet iekšlietu resors vai prokuratūra. Piemēram, 1981. un 1982. gadā no vienas VDK izmeklētas krimināllietas par kontrabandu bija izdalītas krimināllietas par kontrabandas ceļā ievesto preču uzpircējiem. Izdalīto krimināllietu izmeklēšanu vairs neveica LPSR VDK.⁵⁰

Atšķirīga ir kādas citas 'ekonomiskās krimināllietas' ierosināšanas un izmeklēšanas gaita 1985. gadā. Minētā gada februārī PSRS VDK Maskavas pilsētas un apgabala pārvalde ierosināja krimināllietu par valūtas operāciju pārkāpumiem pret diviem Maskavas iedzīvotājiem. 1985. gada maijā šīs lietas ietvaros bija arestēti arī Rīgas iedzīvotāji – A. Švarcšteins un V. Gorjučko, savukārt jūlijā materiālus par abiem rīdziniekiem izdalīja atsevišķā krimināllietā, ko tālāk izmeklēja LPSR VDK. Augusta sākumā šīs lietas ietvaros par 'spekulāciju ar valūtas vērtībām' arestēja vēl vienu Rīgas iedzīvotāju –

⁴⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l., 13. sēj., 49.–199. lp.

⁴⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l., 14. sēj., 296.–301. lp.

⁵⁰ LVA, 1986. f., 1. apr., 45313. l., 13. sēj., 151.–155. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45313. l., 14. sēj., 1b.–11. lp.; LVA, 1221. f., 1c. apr., 2876. l., 10.–18. lp.; LVA, 1221. f., 1c. apr., 2877. l., 19.–32. lp.; LVA, 1221. f., 1c. apr., 2878. l., 6.–11. lp.

A. Akuličevu. Izmeklēšana konstatēja, ka visi trīs apsūdzētie jau no 1979. gada dažādās PSRS pilsētās ir nelegāli pirkuši valūtu un pēc tam citur to pārdevuši. Pēc izmeklēšanas aprēķiniem apsūdzētie tādā veidā ik gadus apgrozījuši summas vairāku desmitu tūkstošu ASV dolāru un Vācijas Federatīvās Republikas (VFR) marku apmērā. Visu šo valūtas maiņas un tirdzniecības operāciju rezultātā apsūdzētie bija guvuši peļņu vairāku simtu tūkstošu PSRS rubļu apmērā. Par to 1985. gada decembrī visiem trim LPSR Augstākā tiesa piesprieda ieslodzījumu uz laiku no 6 līdz 12 gadiem pastiprināta režīma 'labošanas darbu kolonijā', kā arī mantas konfiskāciju.⁵¹

Lai arī abi aplūkotie piemēri ārēji šķiet atšķirīgi, tomēr tām ir divas kopējas iezīmes. Pirmkārt, abas lietas izmeklēja VDK, un otrkārt, apsūdzēto galvenais mērķis bija peļņas gūšana.

Viens no būtiskākajiem ir jautājums par to, vai LPSR VDK izmeklētajās 'ekonomiskajās krimināllietās' atrodami arī politiski motīvi. Saprotais, ka viens no galvenajiem ekonomisko noziegumu cēloņiem PSRS bija tās neefektīvā ekonomikas politika. Milzīgus līdzekļus PSRS ik gadus tērēja dažādu no PSRS atkarīgu režīmu, ideoloģiski radniecīgu režīmu, kā arī 'revolucionāro' un 'atbrīvošanās kustību' atbalstam. Tāpat ārkārtīgi lielas summas PSRS izdeva militārām vajadzībām. Tas viss, kā arī dažādas starptautiskas militāras avantūras prasīja tik daudz ekonomisko, finansiālo u.c. resursu, ka iedzīvotāju dzīves līmenis visā PSRS, salīdzinot ar attīstītajām pasaules valstīm, bija zems. Rezultātā daudz PSRS iedzīvotāju centās savu dzīves līmeni uzlabot ar dažādām puslegālām un pat pilnīgi nelegālām aktivitātēm. Labākajā gadījumā tās bija dažādas 'haltūras',⁵² tomēr masveida parādība bija zagšana – cilvēki no darba vietām nesa mājās visu, ko vien bija iespējams kaut kādā veidā izmantot māsaimniecībā⁵³. Savukārt uzņēmīgākie organizēja dažādus, no tā

⁵¹ Sk.: LVA, 1986. f., 1. apr., 45343. l.

⁵² PSRS vārdam "haltūra" bija ambivalenta nozīme, jo, no vienas puses, tas norādīja uz nekvalitatīvu darbu, bet, no otras puses, uz peļņas gūšanu, veicot neatļautu darbu. Pēdējā nozīme, piemēram, minēta rakstos – Astanovskis, S., Ruskulis, J. "Vienas pilsētas liekēži", *Cīņa*, Nr. 228, 1956, 27. septembris, 4. lpp., Miķelsons, E. "Haltūristi taksē pa savam", *Cīņa*, Nr. 191, 1967, 16. augusts, 4. lpp. *Red. piez.*

⁵³ Uzskatāmi valsts mantas zagšana, piemēram, atspoguļots rakstā –Kavaleris, A. "Ko līdz žogs, ja nav vārtu?" *Cīņa*, 1982, 15. septembris, 2. lpp. Anrijs Kavaleris (1933–2016) iekšlietu ministra vietnieks 1982. gada 15. septembra rakstā norāda, ka pret

laika likumdošanas viedokļa, nelegālus pagrīdes biznesa paveidus. Tātad PSRS iedzīvotāju nelegālās ekonomiskās darbības cēlonis būtībā bija šīs valsts politiski ekonomiskā sistēma. No šāda viedokļa skatoties, zināms politisks konteksts bija gandrīz visiem ekonomiskajiem noziegumiem PSRS, tādēļ ne velti daļu no tiem izmeklēja VDK.

Tomēr, ja skatās konkrētus piemērus, tad apskatāmā laika perioda ‘ekonomiskajās krimināllietās’ tieša politiska motivācija praktiski nav atrodamā. Tieši otrādi, nereti līdzekļus dažādu sadzīves preču iepirkšanai kontrabandisti ieguva izvedot no PSRS gan dažādas vērtslietas un antikvārus priekšmetus, gan arī, piemēram, rūpniecisko sudrabu, vai melnos ikrus⁵⁴, kas ‘vienkāršajam’ PSRS pilsonim bija deficīts pat pašā Padomju Savienībā. Vienā gadījumā pat tika konstatēts mēģinājums izvest Vidusāzijā izgatavotu hašisu⁵⁵. Tā kā vērtslietu vai zagtu priekšmetu un, vēl jo vairāk, narkotiku nelegāla izvešana uz ārzemēm bija noziegums ne tikai PSRS, bet arī demokrātiskās valstīs ar liberālu tirgus ekonomiku, tad saprotams šajā gadījumā tiešām ir runa par noziedzīgu darbību ekonomikas sfērā.

Cita lieta – vairumā gadījumu kontrabandisti Rietumvalstīs iepirka un ieveda PSRS dažādas sadzīvē nepieciešamas un pieprasītas preces – lakatus, džinsus, apģērbus, saulesbrilles, audio tehniku, elektroniskos pulksteņus utt. Rietumvalstīs tās bija ikdienišķas, brīvajā tirdzniecībā viegli nopērkamas preces, taču vairumam PSRS iedzīvotāju tas bija *deficīts*. Tātad šis fakts ne tikai uzskatāmi parāda visaptverošo sadzīves preču deficīta problēmu PSRS, bet apliecina, ka plaša patēriņa preču kontrabandas cēlonis bija PSRS vadības nesaprātīgās ekonomiskās politikas tiešas sekas. Faktiski, PSRS vadītāji radīja kontrabandai maksimāli labvēlīgu vidi – augstu pieprasījumu pēc jebkurām plaša patēriņa precēm.

Papildus minētajiem politiskajiem aspektiem ‘ekonomisko krimināllietu’ izpēte sniedz nozīmīgu materiālu arī, piemēram, par to,

sociālistisko īpašumu bijis “vērst gandrīz katrs septītais republikā izdarītais noziegums. Visizplatītākie apdraudējumi ir zādzība un izlaupišanas, kuras izdarītas, gan piesavinoties, gan izšķērdējot, gan arī ļaunprātīgi izmantojot dienesta stāvokli. Šīs kategorijas noziedznieku vidū ir gan amatpersonas, gan strādnieki un šoferi, gan kolhoznieki un mehanizatori.” *Red. piez.*

⁵⁴ Sk.: LVA, 1986. f., 1. apr., 45309. l.; turpat, 45331. l.

⁵⁵ Sk.: LVA, 1986. f., 1. apr., 45300. l.

kā PSRS darbojās *ēnu ekonomika* un cik lieli finanšu līdzekļi apgrozījās *melnajā tirgū*.

Cita starpā krimināllietas par kontrabandu un 'spekulāciju' satur ziņas, kas tā laika publicētajos avotos praktiski nav atrodamas. Piemēram, var noskaidrot, kāda bija starpība starp PSRS rubļa un ASV dolāra valsts noteikto oficiālo kursu un *melnā tirgus* kursu PSRS. Ja 1970. – 1980. gados PSRS Valsts bankas noteiktais oficiālais rubļa kurss pret ASV dolāru bija 60 līdz 75 kapeikas par vienu dolāru⁵⁶, tad no krimināllietas pret A. Švarcšteinu, V. Gorjučko un A. Akuličevu redzams, ka no 1979. gada vasaras līdz astoņdesmito gadu vidum *melnajā tirgū* viens ASV dolārs maksāja aptuveni no trīs rubļiem 20 kapeikām līdz četriem rubļiem 50 kapeikām.⁵⁷ Tātad faktiskais dolāra kurss *melnajā tirgū* bija četras līdz septiņas reizes augstākās nekā oficiālais valsts noteiktais kurss. LKP CK dokumentos atrodama informācija, ka 1986. gadā nelegālie valūtas uzpircēji ārzemju jūrniekiem esot maksājuši četrus līdz piecus rubļus par vienu ASV dolāru⁵⁸, tātad starpība starp oficiālo un *melnā tirgus* kursu bijusi vēl lielāka.

Ievēribas cienīgs ir fakts, ka vairumā no apskatāmā laika krimināllietām par kontrabandu bija notiesāti Latvijas Jūras kuģniecības jūrnieki. No vienas puses, tas bija tikai likumsakarīgi, jo tieši jūrniekiem, regulāri braucot uz ārzemēm, bija vislielākās praktiskās iespējas ievest un izvest visdažādākās preces, proti, nodarboties ar kontrabandu. No otras puses, tā kā Latvijas Jūras kuģniecības jūrnieki bija iesaistīti lielākajā daļā no LPSR VDK izmeklētajām astoņdesmito gadu krimināllietām par kontrabandu, tāpēc grūti iedomāties, ka par tik plašu nelegālu preču pārvadāšanu neko nezināja kuģniecības vadība. Vēl grūtāk iedomāties, ka pirms krimināllietu ierosināšanas par šīm aktivitātēm neko nezināja VDK

⁵⁶ *Enciklopēdija Planēta*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1988, 374. lpp.; История обменного курса доллара в СССР. Pieejams: <http://odollarah.ru/kursy-i-kotirovki/v-sssr.html>; Василенко, Григорий. 'Как менялся курс доллара за последние 100 лет', *Rustoria.ru*, 3 декабря 2014. Pieejams: <http://rustoria.ru/post/kurs-vyzhivaniya-kak-menyalas-stoimost-rublya-po-otnosheniyu-k-dollaru-v-poslednij-vek/#close>

⁵⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 45343. l.

⁵⁸ LVA, PA-101. f., 59. apr., 200. l., 12. lp.

amatpersonas, taču precīzāku ziņu trūkuma dēļ par šo zināšanu apjumu pagaidām grūti spriest.⁵⁹

Interesanti, ka 1984. gada beigās vai 1985. gada sākumā uz PSKP Centrālo komiteju kāds bija nosūtījis anonīmu ziņojumu par dažādām nebūšanām PSRS Jūras flotes ministrijas Latvijas Jūras kuģniecībā. Tā rezultātā 1985. gada sākumā kuģniecībā tika veikta pārbaude. Par šīs pārbaudes rezultātiem 1985. gada 15. maijā LKP CK ziņoja PSKP Centrālajai komitejai. Šajā ziņojumā atrodama gan informācija par kuģu nepamatoti ilgu stāvēšanu ostās, gan par vairāku kuģniecības vadošu amatpersonu neatbilstību ieņemamiem amatiem un to atbrīvošanu no darba, gan par kukuļošanu kuģniecībā, gan par nekārtībām kuģniecības interkluba celtniecībā. Ziņojumā neiztika pat bez ‘netīrās veļas mazgāšanas’ – kuģniecības priekšnieka vietnieks A. Poltorabatkos esot šķīries no sievas un stājies otrajā laulībā ar kādu no kuģniecības darbiniecēm. Tomēr ne ar vārdu nebija pieminēta kuģniecības darbinieku iesaiste kontrabandā un ‘spekulācijā’.⁶⁰ Četri Latvijas Jūras kuģniecības darbinieki 1985. un 1986. gadā par kukuļošanu pat tika izslēgti no partijas, taču tikai vienam no viņiem izslēgšanas pamatojumā ir pieminēta ‘spekulācija’.⁶¹ Gūti teikt kāda iemesla dēļ minētajos dokumentos neparādās nekādas ziņas par kuģniecības jūrnieku saistību ar kontrabandu (acīmredzot šo jautājumu nepieciešams pētīt sīkāk), taču savā ziņā tas uzskatāmi ilustrē faktu, ka Kompartijas vietējo vadītāju ziņojumi ‘uz augšu’ tikai daļēji atspoguļoja lietu reālo stāvokli un attiecīgi radīja Maskavā nepilnīgu priekšstatu par attiecīgajā nozarē notiekošo.

⁵⁹ Viena no sadarbības fakta ar VDK pārbaudes lietām (2007. gada 23. aprīļa spriedumu lietā Nr. 7/350 (K30-273/14)), atklāj, piemēram, gan to, ka kuģa apkalpi, atgriežoties no ārvalstu reisa iztaujāja VDK, gan arī to, ka VDK vervēja aģentus no kuģa apkalpes vidus. Iztaujāšana un vervēšana bija saistīta arī ar nepieciešamību atklāt kontrabandu. Stukāns, Juris. “Tiesu secinājumi un argumenti sadarbības fakta ar LPSR VDK konstatēšanai un iemesli sadarbības fakta nekonstatēšanai”, *LIELAIS BRĀLIS TEVI VĒRO: VDK un tās piesegstruktūras*. Autoru kolektīvs K. Jarinovskas zinātniskajā redakcijā. VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 3. sēj. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitāte, 2016, 50.–51. lpp. *Red. piez.*

⁶⁰ LVA, PA-101. f., 55. apr., 130. l., 117.–120. lp.

⁶¹ LVA, PA-101. f., 55. apr., 235. l., 116., 117. lp.; LVA, PA-101. f., 57. apr., 352. l., 8. lp.

Bēgšana uz ārzemēm un tās iemesli

Faktu, ka no Latvijas teritorijas vairāk vai mazāk regulāri kāds mēģināja nelegāli nokļūt ārzemēs, pamatā noteica tās ģeogrāfiskais stāvoklis. Baltijas jūras piekraste bija PSRS ārējā robeža, un relatīvi tuvu atrodas Zviedrijai piederošā Gotlandes sala. Rezultātā no Latvijas teritorijas uz ārzemēm mēģināja bēgt ne tikai vietējie iedzīvotāji, bet laiku pa laikam bēgt gribētāji ieradās arī no citām PSRS republikām.⁶² Populārākie bēgšanas veidi astoņdesmitajos gados bija šādi. Pirmkārt, cilvēki mēģināja ar kādu peldlīdzekli no Kurzemes piekrastes nokļūt Zviedrijā⁶³. Otrkārt, citi mēģināja Rīgas vai Ventspils ostās nemanīti uzkāpt uz kāda kuģa un tad ar to nokļūt ārzemēs⁶⁴. Treškārt, jau retāki bija gadījumi, kad kāds mēģināja aizdzīt lidmašīnu un ar to aizlidot uz ārzemēm⁶⁵.

Jāņem vērā, ka ne vienmēr par bēgšanas mēģinājumiem bija rosinātas krimināllietas. Ir zināmi gadījumi, kad varas iestāžu pārstāvji arestēja personas, kas nelegāli bija iekļuvušas kādas Latvijas ostas teritorijā ar mērķi bēgt uz ārzemēm, taču krimināllietas nebija ierosinātas.⁶⁶

Kas attiecas uz bēgšanas iemesliem, tad galvenais bija tas, ka absolūtajam vairumam PSRS iedzīvotāju nebija praktiski nekādu iespēju izbraukt no PSRS legāli. Vislabāk to apliecina fakts, ka vairāki cilvēki, kas apskatāmajā laikā mēģināja bēgt no LPSR uz ārzemēm, pirms tam bija mēģinājuši izbraukt legāli, taču varas iestādes šādu iespēju liedza. Piemēram, S. Portnojs 1979. gadā mēģināja izbraukt no PSRS uz dzīvi Izraēlā. Viņš bija nokārtojis visus nepieciešamos dokumentus, to starpā, arī saņēmis Izraēlas atļauju iebraukšanai, taču

⁶² Laikā no 1981. līdz 1986. gadam vismaz četri cilvēki (Nikolajs Čerbanovs, Tariels Gikašvili, Vladimirs Korčaks, Sergejs Solodkovs) bija ieradušies Latvijas teritorijā no citām PSRS republikām, lai no šejienes mēģinātu nokļūt ārzemēs (LVA, 1986. f., 1. apr., 45311. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45340. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45312. l.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-5308. l.).

⁶³ Sk.: LVA, 1986. f., 1. apr., 45305. l.; turpat, 45320. l.; turpat, 45321. l.

⁶⁴ Sk.: LVA, 1986. f., 1. apr., 45301. l.; turpat, 45311. l.; turpat, 45312. l.; turpat, 45340. l.

⁶⁵ Sk.: LVA, 1986. f., 1. apr., 45332. l.; LVA, 1221. f., 1-c. apr., 3096. l.; LVA, PA-101. f., 59. apr., 107. l., 103.-105. lp.

⁶⁶ LVA, 1221. f., 1c. apr., 2816. l., 1.-3., 5., 15.-16. lp.

1980. gada jūlijā Uzbekijas PSR Iekšlietu ministrijas Vīzu un ārzemnieku reģistrācijas daļa S. Portnojam izbraukšanu atteica ‘sarežģītas starptautiskās situācijas dēļ’.⁶⁷ Tad, 1980. gada septembrī S. Portnojs ieradās Rīgā. Sākotnēji viņš bija cerējis, ka šeit varēs vieglāk iegūt izbraukšanas atļauju, taču, saprotot, ka LPSR tas būs tik pat problemātiski kā Uzbekijā, izlēma bēgt no PSRS. Lai savu nodomu īstenotu, S. Portnojs 1980. gada septembrī sāka strādāt Rīgas jūras tirdzniecības ostā par dokeri, taču darbs ostā viņam bija tikai līdzeklis, lai iegūtu legālu iespēju atrasties ostas teritorijā un izpētītu bēgšanas iespējas, ko 1981. gada martā viņš arī centās īstenot.⁶⁸

Arī N. Čebanovs un V. Korčaks sākotnēji bija mēģinājuši no PSRS izbraukt likumīgā kārtībā, taču saņēma atteikumus un tādēļ izlēma bēgt.⁶⁹ Arī citās bēgšanas lietās atrodamas liecības vai citas norādes, ka bēgšanas nodoms radies tāpēc, ka likumīgā ceļā no PSRS izkļūt nav bijis iespējams.⁷⁰ Tātad VDK izmeklētajās krimināllietās par bēgšanu atrodami dokumenti tieši pierāda, ka bēgšana bija likumsakarīgas sekas PSRS pastāvošajiem cilvēka brīvas pārvietošanās un dzīves vietas izvēles ierobežojumiem. Lai arī nereti nav pamata bēdzējus tiešā veidā uzskatīt par politiski represētajiem⁷¹, taču viņu veiktais ‘noziegums’ faktiski bija tiešas sekas šādiem aizliegumiem, t.i. PSRS vadības politikai. Likumsakarīgi rodas jautājums, vai pamatoti likums *Par politiski represētās personas statusa noteikšanu komunistiskajā un nacistiskajā režīmā cietušajiem* politiski represētā statusu neattiecina uz bēdzējiem.

⁶⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 45301. l., 109., 115. –117., 229. –230. lp.

⁶⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 45301. l., 43. –44., 101., 109. –110., 118. –124. lp.

⁶⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 45311. l., 259. –261., 263. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45312. l., 10. –11., 31. –32. lp.

⁷⁰ Piemēram, I. Kovaļenko liecināja, ka viņi ar O. Morozovu 1983. gadā izlēmuši “izbraukt uz dzīvi ārzemēs nelikumīgā ceļā, jo likumīga pamata tam mums nebija” (LVA, 1986. f., 1. apr., 45320. l., 2. sēj., 145. lp.). T. Gikašvili bijis pārliecināts, ka viņam atteiks iespēju likumīgi izbraukt uz ārzemēm (LVA, 1986. f., 1. apr., 45340. l., 1. sēj., 225. lp.).

⁷¹ Likumā *Par politiski represētās personas statusa noteikšanu komunistiskajā un nacistiskajā režīmā cietušajiem* pārvietošanās brīvības ierobežošana nav definēta kā politisko represiju izpausme (sk.: *Latvijas Vēstnesis*. 26.04.1995., Nr.64; <https://www.vestnesis.lv/ta/id/34832> ; *Latvijas Vēstnesis*. 24.03.2004., Nr.46.; <https://www.vestnesis.lv/ta/id/86001> [skatīts 01.07.2016.]).

VDK izmeklētajās krimināllietās par bēgšanu var atrast liecības, ka būtisks bēgšanas motīvs bijis arī padomju dzīves ikdienas 'pelēcīgums', perspektīvu trūkums, kā arī dzīves līmeņa atšķirības Rietumvalstīs un PSRS.⁷²

Vairumā gadījumu cilvēki, kurus arestēja neveiksmīgu bēgšanas mēģinājumu laikā, centās par saviem patiesajiem bēgšanas motīviem izteikties vai nu iespējami mazāk, vai arī sniegt izmeklētājam tādu skaidrojumu, kas draudētu ar mazāku sodu. Šī iemesla dēļ krimināllietās vai nu nav atrodami dokumenti par bēdzēju politiskiem motīviem, vai arī to ir maz.

Uzskatāms piemērs tam ir krimināllieta par Raimonda Bitenieka un Jāņa Vansoviča bēgšanas mēģinājumu 1983. gadā. Pašā lietā izmeklēšana ir konstatējusi tikai to, ka R. Bitenieks ar J. Vansoviču bēguši uz Zviedriju tādēļ, lai 'personīgi iepazītos ar dzīvi kapitālistiskajās valstīs'.⁷³ Taču 1998. gadā, atceroties astoņdesmito gadu notikumus, R. Bitenieks stāstīja, ka šīs bēgšanas mērķis bijis 'uzņemt kontaktus ar Rietumos dzīvojošajiem latviešiem un viņu aktīvākajām organizācijām'. Turklāt, bēdzēji veduši sev līdz četras fotofilmīņas ar kadriem par dzīvi okupētajā Latvijā, taču, tuvojoties PSRS robežsardzes patruļkuģim, šīs filmīņas nācās noslēcināt.⁷⁴ Tātad šīs bēgšanas mēģinājums ir bijis politiski motivēts, taču krimināllietas dokumentos šādi motīvi neparādās.

Dažās VDK izmeklētajās krimināllietās tomēr ir iespējams atrast atsevišķas norādes par bēgšanas politisku motivāciju. Piemēram, krimināllietā pret N. Čebanovu ir atrodams PSRS VDK Krimas apgabala pārvaldes līdzstrādnieka G. Holaimova 1978. gadā izteikts *brīdinājums* N. Čebanovam par to, ka viņš izplatījis 'idejiski

⁷² Skat., piemēram, O. Morozova liecības par viņa bēgšanas motīviem (LVA, 1986. f., 1. apr., 45320. l., 1. sēj., 120. lp. otra puse; LVA, 1986. f., 1. apr., 45320. l., 3. sēj., 215.–216. lp.) un S. Šarinova liecības par viņa bēgšanas motīviem (LVA, 1986. f., 1. apr., 45320. l., 2. sēj., 31. lp. otra puse).

⁷³ LVA, 1986. f., 1. apr., 45321. l., 3. sēj., 129., 137., 139. lp.

⁷⁴ Bebre, Dace. 'Ar Triju Zvaigžņu ordeņa starojumu. Ordeņa komandieris Raimonds Bitenieks', *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 172/173 (1233/1234), 1998, 11. jūnijs, 8.–9. lpp. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/48660>, 'Kā liepājnieki 1983. gadā «dzimteni nodeva»...', *lpra.vip.lv*. Pieejams: <http://lpra.vip.lv/1983.htm>

kaitīgus apmelojošus izteicienus⁷⁵. Tātad ir pamats uzskatīt, ka N. Čebanova vēlme bēgt no PSRS bija vismaz daļēji politiski motivēta.

Politiski bēgšanas motīvi, spriežot pēc netiešām norādēm, varēja būt arī V. Korčakam, lai gan savās liecībās viņš piemin tieši pretējo – naidīgu darbību pret PSRS neesot gatavojis.⁷⁶ V. Korčaku 1981. gada 7. oktobrī aizturēja Ventspils tirdzniecības ostā, kur viņš bija iekļuvis, lai mēģinātu nelegāli nokļūt uz kāda kuģa, kas dodas uz ārzemēm.⁷⁷ V. Korčaks jau 1966. gada septembrī bija aizbēdzis uz Turciju, bet pēc tam apmeties uz dzīvi Vācijas Federatīvajā Republikā. Tur viņš sāka strādāt kuģu remonta rūpnīcā, vēlāk uz tirdzniecības kuģiem, taču 1969. gadā, kad kuģis, uz kura V. Korčaks strādāja, iebrauca Oņegas ostā (Arhaņgeļskas apgabalā, KPFSR), V. Korčaku arestēja.⁷⁸ Pēc aresta viņu nosūtīja uz V. Serbska psihiatrijas institūtu⁷⁹ un tur, ar diagnozi 'lēni progresējošā šizofrēnija'⁸⁰ un atzina par nepieskaitāmu. Rezultātā viņam noteica piespiedu ārstēšanu speciāla tipa psihiatriskajā slimnīcā, kur viņš atradās līdz 1978. gadam. 1980. gadā V. Korčaks iesniedza lūgumu Iekšlietu ministrijas Vīzu un ārzemnieku reģistrācijas daļai atļaut izbraukt PSRS, taču saņēma atteikumu un vēlreiz uz pieciem mēnešiem tika ievietots psihiatriskajā slimnīcā. Pēc izlaišanas no tās V. Korčaks nolēma bēgt uz ārzemēm.⁸¹ Kā redzams, V. Korčaks mēģināja bēgt pēc tam, kad PSRS varas institūcijas viņu jau divas reizes bija piespiedu kārtā ievietojušas

⁷⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 45311. l., 256. lp.

⁷⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 45312. l., 99.–100., 140.–141. lp.

⁷⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 45312. l., 6.–13. lp.

⁷⁸ V. Korčaka krimināllietas dokumentos ir atrodamas norādes, ka PSRS viņš esot atgriezies labprātīgi (LVA, 1986. f., 1. apr., 45312. l., 37., 103.–104., 193. lp.), taču nav izslēgts, ka V. Korčaks sniedza šādu liecību, lai samazinātu iespējamo sodu par bēgšanu.

⁷⁹ Institūta pilns oficiālais nosaukums bija šāds: Всесоюзный ордена трудового красного знамени научно-исследовательский институт общей и судебной психиатрии имени В.П.Сербского.

⁸⁰ *Вялотекущая шизофрения* – krievu valodā. Par šo skat. vairāk Krēsliņš, Uldis. 'LPSR Valsts drošības komiteja un represīvās psihiatrijas prakse: 20. gadsimta sešdesmitie līdz astoņdesmitie gadi', *LIELAIS BRĀLIS TEVI VĒRO: VDK un tās piesegstruktūras*. Autoru kolektīvs K. Jarinovskas zinātniskajā redakcijā. VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 3. sēj. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitāte, 2016, 358., 372. lpp. *Red. piez.*

⁸¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 45312. l., 10.–11., 19.–22., 31.–37., 103.–105., 236–239. lp.

psihiatriskajā slimnīcā, līdz ar to grūti iedomāties, ka viņa bēgšanai nebija politisku motīvu.

Te, protams, var oponentēt, ka V. Korčaka atrašanās psihiatriskā slimnīcā drīzāk liecina par viņa problēmām ar mentālo veselību, nevis par viņa bēgšanas politiskiem motīviem, taču vismaz divi apstākļi liecina par pretējo. Pirmkārt, fakts, ka V. Serbska psihiatrijas institūts V. Korčakam bija diagnosticējis 'lēni progresējošo šizofrēniju' jau pats par sevi liecina, ka ar mentālo veselību V. Korčakam visticamāk viss ir bijis kārtībā, jo šo diagnozi 1950. – 1960. gados izstrādāja PSRS psihiatrs A. Šņežņevskis⁸² un viņa sekotāji, un to parasti izmantoja politiskajās represijās. Citur pasaulē psihiatrijas speciālisti šāda šizofrēnijas paveida neatzina un diagnostikā neizmantoja.⁸³ Otrkārt, 1982. gada martā tas pats V. Serbska psihiatrijas institūts, atšķirībā no 1970. gada, V. Korčakam vairs nekonstatēja psihiskas slimības un atzina viņu par pieskaitāmu.⁸⁴ Tātad, ja V. Serbska institūts 1982. gadā atzina, ka V. Korčakam psihisku saslimšanu nav un tādēļ viņš atzīstams par pieskaitāmu, faktiski tas nozīmē, ka arī 1970. gadā viņam šizofrēnija visticamāk nebija. Visbeidzot treškārt, ir grūti iedomāties,

⁸² Andrejs Šņežņevskis (1904-1987), PSRS psihiatrs, medicīnas zinātņu doktors, profesors. 1945-1964 Centrālā ārstu pilnveidošanas institūta Psihiatrijas katedras docents (no 1951 – katedras vadītājs). 1950-1951 V. Serbska psihiatrijas institūta direktors. 1962-1987 PSRS Medicīnas zinātņu akadēmijas Psihiatrijas institūta direktors.

⁸³ Rietumvalstu psihiatrijas speciālistu viedoklis par 'lēni progresējošo šizofrēniju' (sluggish schizophrenia – angļu valodā) skat., piemēram: Reich, Walter. "The World of Soviet Psychiatry", *The New York Times*. 30 January 1983. Pieejams: <http://www.nytimes.com/1983/01/30/magazine/the-world-of-soviet-psychiatry.html?pagewanted=print>; Wilkinson, Greg. "Political dissent and «sluggish» schizophrenia in the Soviet Union", *British Medical Journal*, Vol. 293, No. 6548, 13 September 1986, pp. 641–642. Pieejams: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1341504/pdf/bmjcred00251-0003.pdf>; Bonnie, Richard J. "Political Abuse of Psychiatry in the Soviet Union and in China: Complexities and Controversies", *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, Vol. 30, No. 1, 2002, pp. 139–140. Pieejams: <http://www.jaapl.org/content/30/1/136.full.pdf>; Карательная психиатрия в России (доклад о нарушениях прав человека в Российской Федерации при оказании психиатрической помощи). Москва: Международная Хельсинкская федерация по правам человека, 2004, с. 55–56. Pieejams: <http://protivpytok.org/wp-content/uploads/2012/01/ps.pdf>.

⁸⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 45312. l., 205.–209. lp.

ka garīgi slimam, ar šizofrēniju sirgstošam cilvēkam Vācijas Federatīvajā Republikā ļautu strādāt kuģu remonta rūpnīcā un uz kuģa.

Attiecībā uz citiem apskatāmā laika bēdzējiem nekādas tiešas liecības par viņu bēgšanas politiskajiem motīviem, autora rīcībā nav. Attiecībā uz diviem cilvēkiem pat pastāv iespēja, ka viņu bēgšanas mēģinājums varēja būt saistīts ar kriminālo pagātņi.⁸⁵

Kopumā no izklāstītā redzams, ka vismaz daļa no bēgšanas mēģinājumiem, acīmredzot, bija politiski motivēta. Taču, ja ņem vērā, ka likumīgā kārtībā izbeukt no PSRS bija ārkārtīgi grūti (nereti pat neiespējami), ka dzīves līmenis PSRS bija diezgan zems un izredzes, ka šajā situācijā kaut kas varētu mainīties bija niecīgas var apgalvot, ka šādos apstākļos jebkurš bēgšanas mēģinājums no PSRS vismaz daļēji bija arī politiski motivēts. Minētie apsvērumi acīmredzot bija patiesais iemesls tam, kādēļ 'nelikumīga robežas šķērsošana' tolaik skaitījās 'valsts noziegums' un kādēļ krimināllietas par bēgšanu no PSRS izmeklēja specdienests – Valsts drošības komiteja.

LPSR VDK izmeklētie amatpersonu nodarījumi

Lietas par dažādu valsts institūciju amatpersonu iesaisti noziedzīgās darbībās 1980. gados LPSR VDK izmeklēja samērā epizodiski. Kā redzams no tabulas, pavisam aplūkojamā laika periodā VDK ierosināja četras šāda veida krimināllietas (vienu 1985. gadā un trīs 1986. gadā). Turklāt vēl divas Ventspils muitas un Iekšlietu daļas amatpersonas bija iesaistītas vienā krimināllietā par kontrabandu (1983. gadā). Tas, protams, nenozīmē, ka citos gados LPSR VDK par valsts amatpersonu nelikumīgām darbībām 'neinteresējās'. Šāda interese visticamāk bija, taču šeit ir runa par tiem gadījumiem, kas nonāca līdz kriminālizmeklēšanai un par ko ir saglabājušies dokumenti.

Kas attiecas uz 1983. gada epizodi, rodas iespaids, ka Ventspils muitas inspektors V. Macjuks kļuva par upuri nelaimīgai apstākļu sakritībai. Aresta laikā V. Macjuks bija 20 gadus vecs, muižā

⁸⁵ Viens no viņiem mēnesi pirms bēgšanas mēģinājuma bija nodarījis smagus miesas bojājumus savai līgavai (LVA, 1986. f., 1. apr., 45320. l., 4. sēj., 61.–108., 165.–169., 174.–213. lp.), savukārt otrs 1978. gadā bija tiesāts par zādzībām (LVA, 1986. f., 1. apr., 45320. l., 2. sēj., 120.–122. lp.).

nostrādājis tikai septiņus mēnešus (no 1983. gada janvāra), tātad vēl ļoti nepieredzējis darbinieks. 1983. gada 14. augustā V. Macjuks bija piedalījies kontrabandista V. Mihalkeviča aizturēšanā. Viss V. Macjuka noziegums bija tāds, ka pēc V. Mihalkeviča aizturēšanas, pārējie V. Macjuka kolēģi devās apskatīt kuģi, uz kura V. Mihalkevičs strādāja. Pašam V. Mihalkevičam tikmēr bija uzdots rakstīt paskaidrojumu. Savukārt V. Mihalkevičs, manīdams, ka viņa uzraudzītājs ir gados jauns un nepieredzējis, bija sācis V. Macjukam žēloties par dzīves grūtībām un tad lūdzis nodot savam paziņam A. Masohinam 500 rubļus, blokotu ar paziņu adresēm un tālruņu numuriem, kā arī vienu portfeli ar mantām, ko V. Mihalkevičs bija paspējis noslēpt ostas teritorijā. V. Macjuks sākumā atteicās, taču tad V. Mihalkevičam izdevās viņu pierunāt un V. Macjuks šos lūgumus izpildīja. Turklāt, spriežot pēc V. Macjuka liecības, viņš par šā lūguma izpildīšanu pat nebija saņēmis nekādu labumu. Rezultātā V. Macjuku arestēja, apsūdzēja kontrabandas slēpšanā, kā arī dienesta stāvokļa ļaunprātīgā izmantošanā un notiesāja.⁸⁶

Savukārt Ventspils Iekšlietu daļas inspektora A. Masohina sadarbība ar kontrabandistiem šķiet bija nopietnāka, lai gan no krimināllietas dokumentiem rodas iespaids, ka visu sev zināmo A. Masohins izmeklēšanai tā arī nav izstāstījis. Pirmkārt, A. Masohins savās liecībās apgalvoja, ka iepazinies ar V. Mihalkeviču tikai 1983. g. augusta sākumā, tomēr ir pamats domāt, ka īstenībā viņi ir bijuši pazīstami ilgāku laiku.⁸⁷ Otrkārt, izmeklēšana noskaidroja, ka A. Masohins glabājis pie sevis kontrabandas ceļā ievestus rokaspulksteņus, kā arī saņēmis no V. Mihalkeviča naudu. Lai gan VDK izmeklētāji tā arī nekonstatēja ciešāku A. Masohina iesaisti kontrabandā vai tirgošanos ar kontrabandas precēm (A. Masohins to

⁸⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l., 2. sēj., 1c.–100.lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l., 13. sēj., 195.–196. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l., 14. sēj., 300. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l., 15. sēj., 81. lp.

⁸⁷ Piemēram, A. Masohins liecināja, ka viņi ar V. Mihalkeviču ir iepazinušies 1983. gada 1. augustā, bet jau 2. augustā V. Mihalkevičs devies ar kuģi reisā un uz reisa laiku bija atstājis A. Masohinam lietošanā savu automašīnu (LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l., 2. sēj., 129.–139. lp.). Grūti iedomāties, ka kāds varētu atstāt automašīnu lietošanā praktiski nepazīstamam cilvēkam, ar kuru iepazinies tikai dienu iepriekš. Minētais drīzāk liecina, ka A. Masohins ar V. Mihalkeviču bija pazīstami ilgāku laiku.

konsekventi noliedza), tomēr tas ko izmeklēšanai izdevās pierādīt izrādījās pietiekami, lai apsūdzētu A. Masohinu par dienesta stāvokļa ļaunprātīgu izmantošanu un notiesātu uz vienu gadu ieslodzījumā.⁸⁸

Kopumā minētais apliecina faktu par amatpersonu iesaisti kontrabandā, taču atstāj arī šaubas, vai tiešām tikai divas vietēja līmeņa un zema ranga amatpersonas šajā laikā bija iesaistītas kontrabandā. Tomēr bez konkrētiem dokumentiem vai citām liecībām pierādīt pretējo ir neiespējami, tādēļ minētais jautājums prasa papildus izpēti.

1985. un 1986. gadā ierosinātās krimināllietas par slepenu izdevumu un dokumentu pazaudēšanu vairāk atgādina kādas kampaņas izpausmes. Šādai hipotēzei par labu runā tas, ka visas četras krimināllietas ir ierosinātas salīdzinoši īsā laika periodā, nedaudz vairāk kā gada ietvaros – no 1985. gada 28. jūnija līdz 1986. gada 3. septembrim, lai gan daļa slepeno izdevumu Rīgas iekšlietu struktūrās bija nozaudēti vēl 20. gadsimta sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados.⁸⁹ Tātad līdz pat astoņdesmito gadu vidum par nozaudētajiem izdevumiem neviens nebija īpaši interesējies. Izmeklēšana konstatēja rupjus pārkāpumus slepenu izdevumu glabāšanas un aprites kārtībā LPSR iekšlietu struktūrās Rīgā, taču pazudušos izdevumus tā arī neatrada.⁹⁰ Acīmredzot, 1985. un 1986. gadā bija uzdots ieviest kārtību šajā jautājumā. Vienā gadījumā izdevuma *Aģentūras operatīvās izstrādes teorijas un taktikas jautājumi*⁹¹ nozaudēšanā par vainīgu pat atzina Rīgas pilsētas Proletāriešu rajona iekšlietu daļas priekšnieka vietnieku K. Jēkabsonu, kurš jau bija miris 1981. gada aprīlī.⁹² Savukārt krimināllietu par minētā izdevuma nozaudēšanu ierosināja tikai piecus gadus pēc iespējamā vainīgā nāves. Lai arī citās lietās par vainīgiem dokumentu

⁸⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l., 2. sēj., 101.–250. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l., 13. sēj., 196.–199. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l., 14. sēj., 300.–301. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l., 15. sēj., 81. lp.

⁸⁹ LVA, 1986. f., 2. apr., P-5304. l., 1. sēj., 1c.–2. lp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-5305. l., 1. sēj., 1d.–2. lp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-5307. l., 1. sēj., 1a.–2. lp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-5310. l., 1. sēj., 1b.–2. lp.

⁹⁰ LVA, 1986. f., 2. apr., P-5304. l., P-5305. l., P-5307. l., P-5310. l.; LVA, 1221. f., 1c. apr., 3003. l., 3006. l., 3007. l., 3013. l.

⁹¹ *Вопросы теории и тактики агентурно-оперативной разработки.*

⁹² LVA, 1986. f., 2. apr., P-5307. l., 4. sēj., 225.–235. lp.

nozaudēšanā atzina dzīvas amatpersonas, taču pārējos gadījumos krimināllietas pret viņiem bija izbeigtas vai nu noilguma dēļ,⁹³ vai arī vienā gadījumā iztiekot ar pazemināšanu amatā (A. Belousovs).⁹⁴

Kopumā minētās krimināllietas par slepenu izdevumu pazušānu Rīgas pilsētas iekšlietu struktūrās atklāj kārtības trūkumu tajās. Nereti dažādas pavēles, instrukcijas u.c. priekšrakstus zemāka līmeņa amatpersonas vai nu pildīja pavirši vai arī ignorēja. Līdz ar to šīs krimināllietas varētu liecināt par vēlmi 1985. un 1986. gadā ieviest kārtību iekšlietu struktūrās ar VDK palīdzību⁹⁵. Tomēr būtiskākā atziņa šķiet pat nedaudz paradoksāla, VDK, kas spēja iedvest ja ne bailes, tad vismaz bijību miljoniem PSRS iedzīvotāju, kas spēja nodarboties ar spiegošanu un nozagt slepenus dokumentus citās valstīs, izrādījās nespējīga atrast PSRS valsts institūcijā pazudušus slepenus materiālus.

‘Nepolitisko noziedznieku’ sociālais portrets

Pētījumā par laika posmā no 1981. līdz 1986. gadam ‘politiskajos noziegumos’ arestētajām cilvēkiem aplūkots to sociālais portrets. Likumsakarīgi būtu aplūkot arī par ‘nepolitiskajiem noziegumiem’ arestēto personu sociālo portretu un iegūtos datus salīdzināt.

Vairums no bēdzējiem bija salīdzinoši jauni cilvēki, aptuveni 18 līdz 34 gadus vecumā, kas dzimušas pēc Otrā pasaules kara, laika posmā no 1948. līdz 1966. gadam. Izņēmums – divi nepilngadīgie E. Biteniece un A. Vansovičs, kurus pie kriminālatbildības nesauca. Vēl trīs – R. Bitenieks, S. Portnojs un J. Vansovičs – bija dzimuši Otrā pasaules kara laikā, laika posmā no 1942. līdz 1944. gadam un bēgšanas laikā viņi bija 38 līdz 41 gadus veci. Nedaudz vecāks bija V. Korčaks, kurš bija dzimis 1937. gadā, tātad bēgšanas laikā 1981. gadā viņam bija 44 gadi.⁹⁶ Faktu, ka visi laika posmā no

⁹³ LVA, 1986. f., 2. apr., P-5304. l., 8. sēj., 179.–212. lp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-5310. l., 6. sēj., 170.–180. lp.

⁹⁴ LVA, 1986. f., 2. apr., P-5305. l., 3. sēj., 294.–305. lp.

⁹⁵ Uz to savās atmiņās norāda arī E. Johansons. Skat. Johansons, Edmunds. *Čekas ģenerāļa piezīmes. Atmoda un VDK*. [B.v.]: 2006, 32. lpp

⁹⁶ Bēgšanā apsūdzēto personu sociālā portreta analīzei dati iegūti no šādām lietām: LVA, 1986. f., 1. apr., 45301. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45305. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45311. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45312. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45320. l.; LVA,

1981. līdz 1986. gadam bēgšanas mēģinājumos aizturētie bija vai nu gados jauni vai arī bija t.s. *brieduma* vecumā var uzskatīt par diezgan likumsakarīgu, jo gados vecākam cilvēkam uzņemties ar bēgšanu saistītos riskus tīri fiziski būtu grūtāk un vecāks cilvēks vairumā gadījumu izšķirtos par šādu soli tikai galējas nepieciešamības gadījumā.

Arī vairums no ekonomiskajos noziegumos apsūdzētajiem cilvēkiem bija dzimuši laikā no 1940. – 1962. gadam un aresta brīdī viņi bija 22 – 41 gadus veci. Tikai trīs (A. Afoņins, A. Steblijenko un J. Ziņjuks) bija nedaudz vecāki, dzimuši laikā no 1933. līdz 1938. gadam, tātad aresta brīdī viņi bija 45 līdz 48 gadus veci.⁹⁷ Tātad arī visi 1981. – 1986. gadu ekonomiskajos noziegumos aizturētie bija vai nu gados jauni cilvēki vai arī atradās t.s. *brieduma* vecumā.

Salīdzinājumam trešdaļa šajā periodā arestēto par ‘politiskajiem noziedzniekiem’ bija dzimuši laikā no 1922. līdz 1931. gadam, pirms Latvijas okupācijas,⁹⁸ tātad aresta laikā daļa no viņiem jau bija sasnieguši pensijas vecumu vai arī bija pirmspensijas vecumā.

Ja aplūko ‘nepolitisko noziedznieku’ tautību, tad var konstatēt, ka no četrpadsmit bēdzējiem pieci bija latvieši, vēl pieci bija krievi, kā arī pa vienam baltkrievam, ebrejam, gruzīnam un ukrainim. Taču jāņem vērā, ka šīs ziņas par tautību ir formālas. I. Žarinovam un S. Žarinovam, kuri piedalījās vienā no 1983. gada neveiksmīgajiem bēgšanas mēģinājumiem, krimināllietas dokumentos bija minēta

1986. f., 1. apr., 45321. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45332. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45340. l.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-5308. l.

⁹⁷ Ekonomiskajos noziegumos apsūdzēto personu sociālā portreta analīzei dati iegūti no šādām lietām: LVA, 1986. f., 1. apr., 45300. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45308. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45309. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45310. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45313. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45319. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45335. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45336. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45343. l.

⁹⁸ ‘Politiskajos noziegumos’ apsūdzēto personu sociālā portreta analīze sniegta Zelmenis, Gints. Valsts drošības komiteja un divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu politiskās represijas okupētajā Latvijā: Izpētes iespējas, *Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas*, autoru kolektīvs K. Jarinovskas zinātniskajā redakcijā, VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 1. sēj. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 2016, 83.–88. lpp.

tautība 'latvietis', taču ar piezīmi, ka dzimtā valoda šiem cilvēkiem ir krievu⁹⁹. Tātad šajā gadījumā redzams, ka par latviešiem viņi uzskatāmi tikai formāli (visticamāk no jauktas ģimenes). Pat ja klāt pieskaita arī abus nepilngadīgos jauniešus, kas abi bija latvieši, vienalga redzams, ka nelatviešu bēdžēju vidū bija vairāk.

Savukārt no ekonomiskajos noziegumos arestētajiem (kopumā, atgādināšu, 51 cilvēks¹⁰⁰) tikai viens bija latvietis, 37 bija krievi (no tiem 25 dzimuši ārpus Latvijas), 6 baltkrievi (no tiem pieci dzimuši ārpus Latvijas), 3 ukraiņi (visi dzimuši Ukrainā), 2 lietuvieši (abi dzimuši Lietuvā), kā arī pa vienam ebrejam un polim (no tiem tikai ebrejs dzimis Latvijā). Kā redzams, šajā VDK arestēto cilvēku grupā absolūtais vairākums bija krievi, turklāt vairums bija dzimuši ārpus Latvijas un PSRS okupācijas laikā bija ieradušies Latvijā no citām PSRS republikām. Šāda tendence, acīmredzot, skaidrojama ar to, ka Latvijā, neskatoties uz Otrā pasaules kara un PSRS okupācijas izraisītajām saimnieciskajām problēmām, dzīves līmenis salīdzinot ar 'vecajām' PSRS republikām, bija nedaudz augstāks. Atcerēsimies, ka tas bija viens no galvenajiem migrantu pieplūduma iemesliem pēckara laikā. Tātad, ja šie cilvēki ieradās Latvijā labākas dzīves meklējumos, tad likumsakarīgi, ka tieši viņi, pastāvīgā deficīta ekonomikas apstākļos, meklēja un atrada veidus kā nopelnīt, tostarp arī nelegālā veidā.

Ja atceras, ka 1981. – 1986. gadā politiski represēti bija vismaz 18 cilvēki no kuriem 16 bija latvieši un tikai divi nelatvieši, ir uzskatāmi redzama atšķirība starp VDK arestēto 'politisko noziedznieku' un 'nepolitisko noziedznieku' nacionālo piederību. Par 'politiskajiem noziegumiem' pārsvarā apsūdzēja un tiesāja latviešus, par 'nepolitiskajiem noziegumiem' – nelatviešus.

⁹⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 45320. l., 2. sēj., 15., 22., 96. lp.; turpat, 3. sēj., 11., 18. lp.

¹⁰⁰ Šeit ir runa par arestētajiem 'ekonomiskajiem noziedzniekiem'. Jāatceras, ka bez 51 arestētā, vēl 10 cilvēki 'ekonomiskajās krimināllietās' bija apsūdzēti starpā, taču arestēti netika. Savukārt kriminālo lietvedību pret daļu no arestētajiem izdalīja atsevišķās lietās, kuras vairs neizmeklēja LPSR VDK. Tas nozīmē, ka datus par 'ekonomiskajās krimināllietās' arestētajiem vai apsūdzētajiem iespējams analizēt dažādos variantos – gan visus kopā (arestētos un nearestētos), gan atskaitot tos, kuru lietas neizmeklēja LPSR VDK, gan aplūkojot atsevišķi arestētos un nearestētos. Šajā gadījumā autors izvēlējies analizēt datus par to 51 cilvēku, kas tika arestēti, jo tos, kurus ne arestēja, ne arī piesprieda reālu ieslodzījumu tikai daļēji var uzskatīt par represētiem. Turklāt, viņu iekļaušana / neiekļaušana 'ekonomisko noziedznieku' sociālā portreta analizē būtiski nemaina analizēto datu tendences.

Runājot par ‘nepolitisko noziedznieku’ izglītības cenzu, tad redzama šāda aina. No bēdžējiem augstākā izglītība bija tikai A. Boborikinam. Nepabeigta augstākā izglītība bija V. Korčakam, bet pārējiem divpadsmit bēdžējiem bija vidējā vai pamata izglītība. Savukārt no ekonomiskajos noziegumos apsūdzētās 51 personas augstākā izglītība bija astoņiem cilvēkiem, vienam bija nepabeigta augstākā izglītība. Vairumam no pārējiem bija vidējā izglītība, izņemot divus, kam bija tikai pamatizglītība. Salīdzinājumam – no 18 ‘politiskajiem noziedzniekiem’ augstākā izglītība bija trim.

Ja minētos absolūtos skaitļus pārrēķina procentos, tad augstākā un nepabeigta augstākā izglītība bija 14,3% bēdžēju, 17,6% ‘ekonomisko noziedznieku’ un 16,7% ‘politisko noziedznieku’.¹⁰¹ Kā redzams, šajos datos atšķirības ir nelielas, tikai bēdžējiem ir salīdzinoši mazāks augstākās izglītības īpatsvars.

Vēl viena līdžība starp ‘politiskajiem’ un ‘nepolitiskajiem noziedzniekiem’ vērojama apstākļi, ka abās šajās grupās vairums no cilvēkiem bija tehnisko profesiju pārstāvji. Tomēr jāpiemin arī zināma specifika. Pirmkārt, ‘ekonomisko noziedznieku’ vidū bija daudz jūrnieku (kopumā 27), jo tieši viņiem, regulāri iebraucot ārzemju ostās, bija salīdzinoši lielākās praktiskās iespējas kontrabandas ievešanai. Otrkārt, ‘ekonomisko noziedznieku’ vidū bija septiņas personas ‘bez noteiktas nodarbošanās’ vai tādi, kas kādu laiku nestrādāja. Vairākos gadījumos no krimināllietām redzams, ka šie cilvēki ir veikuši dažādus darījumus, apgrozījuši lielas naudas summas, kā rezultātā viņus apsūdzēja par ‘spekulāciju’ un nelikumīgām valūtas operācijām. Tātad ir pamats uzskatīt, ka dažādas aktivitātes *melnajā tirgū* faktiski bija viņu pamatnodarbošanās. Kā redzams, astoņdesmitajos gados bija cilvēki, kas, neskatoties uz dažādiem privātās uzņēmējdarbības ierobežojumiem, Latvijā darbojās kā profesionāli uzņēmēji, lai arī no tā laika likumdošanas viedokļa viņi to darīja nelegālām metodēm.

¹⁰¹ Ja divas personas, kam bija nepabeigta augstākā izglītība (V. Krivickim, kas bija apsūdzēts par ‘bēgšanas mēģinājumu’, un A. Akuličevam, kas bija apsūdzēts par “spekulāciju” ar valūtu), neskaita klāt pie tiem, kam bija pabeigta augstākā izglītība, tad procentuālais sadalījums starp minētajām trijām grupām ir šāds: augstākā izglītība bija 7,1% bēdžēju, 15,7% ‘ekonomisko noziedznieku’ un 16,7% ‘politisko noziedznieku’. Šādā griezumā ‘politisko noziedznieku’ vidū sanāk lielāks to personu īpatsvars, kuriem ir augstākā izglītība.

Ja runājam par ‘nepolitiskajos noziegumos’ apsūdzēto cilvēku ģimenes stāvokli, tad šis faktors tomēr ir jāvērtē nedaudz atšķirīgi no ‘politiskajiem noziegumiem’. Tie, kas bēga no PSRS vairumā gadījumu izšķīrās par šo soli uz visu atlikušo mūžu. Tātad, ģimenes cilvēka gadījumā šāds solis faktiski nozīmēja arī ģimenes iziršanu. Tā ir būtiska atšķirība politeslodzītajiem, kuri tomēr pēc noteikta laika (ieslodzījuma vai nometinājuma) varēja atgriezties mājās. Savukārt ekonomiskajos noziegumos iesaistītajiem cilvēkiem, nelegālā darbība bija viens no ienākumu avotiem, vai pat galvenais peļņas avots. Līdz ar to viņu iesaistīšanās ekonomiskajos noziegumos jāvērtē ne tikai no tā viedokļa, ka viņi pakļāva riskam savu un savu tuvinieku likteni, bet ar savu darbību gādāja tuviniekiem lielāku materiālo nodrošinātību. Tātad viņu darbību vismaz daļēji var interpretēt kā rūpes par ģimeni, tikai ar lielāku riska pakāpi.

Kopumā no 14 notvertajiem bēdzējiem uz bēgšanas mēģinājuma brīdi precējušies bija tikai trīs (t.i. 21,4 %). Vēl trīs bija šķīrušies, bet pārējie bija neprecējušies.¹⁰² Savukārt ekonomiskajos noziegumos apsūdzēto vidū 35 bija precējušies (t.i. 68,6 %). Tas, ka precēto īpatsvars ekonomiskajos noziegumos apsūdzēto vidū bija lielāks nekā bēdzēju vai ‘politisko’ vidū¹⁰³, vismaz daļēji apstiprina iepriekšminēto tēzi, ka nelegālā ekonomiskā darbība varēja būt motivēta ar rūpēm par ģimeni.

Visbeidzot, interesanta ir aina, ja aplūko ‘nepolitisko noziedznieku’ partijas piederību. Sākotnēji šķiet, ka astoņdesmito gadu bēdzēju vidū gandrīz visi bija bezpartejiskie, taču, iedziļinoties

¹⁰² Ir ziņas, ka vismaz daļai no neprecētajiem bija neregistrēta kopdzīve (LVA, 1986. f., 1. apr., 45320. l., 2. sēj., 15., 29.–30.lp.). Turklāt, vismaz vienā gadījumā šis apstāklis varēja būt par iemeslu mēģinājumam nokļūt ārzemēs, proti, 1983. gada septembrī viens no vēlākajiem bēdzējiem bija piekāvis savu līgavu, kā rezultātā tā ar smagiem miesas bojājumiem bija nonākusi slimnīcā (LVA, 1986. f., 1. apr., 45320. l., 4. sēj., 61.–108., 165.–169., 174.–213. lp.). Mēnesi vēlāk viņš bija mēģinājis bēgt uz ārzemēm, līdz ar to ļoti iespējams, ka bēgšanas mēģinājums bija saistīts ar vēlēšanos izvairīties no kriminālatbildības par smagu miesas bojājumu nodarīšanu.

¹⁰³ No ‘politiskajos noziegumos’ apsūdzētajiem precējušies bija puse. Zelmanis, Gints. Valsts drošības komiteja un divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu politiskās represijas okupētajā Latvijā: Izpētes iespējas, *Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas*, autoru kolektīvs K. Jarinovskas zinātniskajā redakcijā, VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 1. sēj. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 2016, 87.–88. lpp.

dokumentos, var atrast ziņas, ka divi bēdžēji bija izslēgti no PSKP (A. Boborikins¹⁰⁴ un V. Vanags¹⁰⁵). Turklāt V. Vanags bija izslēgts no PSKP tieši pēc bēgšanas no PSRS. Acīmredzot tieši šis iemesls bija noteicošais viņa izslēgšanai. Vēl par vismaz četriem bēdžējiem ir ziņas, ka viņi agrāk bijuši Vissavienības Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienības (VĻKJS)¹⁰⁶ biedri.¹⁰⁷

Savukārt no 51 'ekonomiskā noziedznieka' vismaz divi (H. Bondarevs un V. Jefremovs) bija PSKP biedri, vēl par vienu (V. Andrejevu) ir ziņas, ka viņš no PSKP bija izslēgts. Savukārt VĻKJS biedri bija vismaz 8 kontrabandā vai spekulācijā apsūdzētie cilvēki.¹⁰⁸ Minētās ziņas varētu būt nepilnīgas¹⁰⁹, un faktiskais PSKP un VĻKJS biedru skaits ekonomiskajos noziegumos apsūdzēto vidū varētu būt lielāks. Salīdzinājumam – šajā pat laikā tiesāto 'politisko noziedznieku' vidū PSKP un VĻKJS biedru nebija.

Visbeidzot, jāraksturo arī tās četras amatpersonas, kuru nodarījumus astoņdesmitajos gados izmeklēja VDK. Abi 1983. gadā kontrabandā iesaistītie bija gados jauni, 20 un 25 gadus veci, krievi, dzimuši ārpus Latvijas, ar vidējo izglītību, viens no viņiem bija VĻKJS biedrs. Savukārt 1986. gadā par slepenu dokumentu nozaudēšanu aizdomās turētie krimināllietas ierosināšanas laikā bija gandrīz divas

¹⁰⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 45305. l., 1. sēj., 38., 41., 169., 270. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45305. l., 3. sēj., 208., 209. lp.

¹⁰⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 45332. l., 2. sēj., 301. lp.

¹⁰⁶ Vissavienības Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienība (VĻKJS). Tās teritoriālo struktūrvienību LPSR dēvēja par Latvijas Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienību (LĻKJS).

¹⁰⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 45301. l., 130. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45321. l., 3. sēj., 84. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45340. l., 2. sēj., 198., 199. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45320. l., 1. sēj., 51. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45320. l., 2. sēj., 131. lp.

¹⁰⁸ S. Batalovs, M. Kolobanovs, A. Kozīrs, V. Mihaļkevičs, V. Proskurins, S. Solovjovs, V. Trikovs un I. Zaicevs. Zīmīgi, ka no šīm personām tikai M. Kolobanovs bija dzimis Latvijā (LVA, 1986. f., 1. apr., 45309. l., uzraudzības lieta, 8., 10. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45313. l., uzraudzības lieta, 41. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45319. l., uzraudzības lieta, 4. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l., 1. sēj., 71.–72. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45336. l.).

¹⁰⁹ VDK izmeklēto krimināllietu dokumentos VĻKJS biedri dažkārt ir minēti kā bezpartejiskie. Savukārt PSKP biedrus pēc kriminālizmeklēšanas sākuma parasti izslēdza no partijas, tādēļ izmeklēšanas dokumentos ne vienmēr parādās viņu agrākā piederība PSKP.

reizes vecāki, 40 un 49 gadi, viens no viņiem bija krievs, otrs – baltkrievs, abi ar augstāko izglītību, abi PSKP biedri.¹¹⁰

Tātad kopumā, ja salīdzina šeit izklāstītās ‘nepolitisko noziedznieku’ sociālā portreta īpatnības ar tām, kas bijušas ‘politiskajiem noziedzniekiem’, var konstatēt vairākas būtiskas atšķirības. Pirmkārt, ‘politisko’ un ‘nepolitisko noziedznieku’ sociālajā portretā pilnībā atšķiras tautība – ‘politiskie’ pārsvarā bija latvieši, ‘nepolitiskie’ – citu tautību pārstāvji, vairums no kuriem dzimuši ārpus Latvijas. Otrkārt, ‘politisko noziedznieku’ vidū bija lielāks gados vecāku personu īpatsvars. Treškārt, ‘nepolitisko noziedznieku’, it īpaši ‘ekonomisko noziedznieku’ vidū bija lielāks PSKP un VĻKJS biedru īpatsvars.

Kopsakarības un atšķirības ‘politiskajās’ un ‘nepolitiskajās’ represijās

‘Nepolitiskajās krimināllietās’ ir ļoti maz liecību, ka par ‘nepolitiskajiem noziedzniekiem’ būtu veidotas operatīvās lietas. Tāpat šajās lietās ļoti reti atrodami dokumenti par tā saucamajiem *profilaktiskajiem* pasākumiem un *brīdinājumiem*.

Salīdzinot ‘politiskajās’, bēdžēju un ‘ekonomiskajās krimināllietās’ taisītos spriedumus, redzamas interesantas atšķirības sodu veidos un termiņos.

Laikā no 1981. līdz 1986. gadam VDK izmeklētajās ‘politiskajās krimināllietās’ notiesātajiem parasti bija noteikts ieslodzījums ‘labošanas darbu kolonijās’ no 2 gadiem līdz 7 gadiem (t.i., vidēji 4 gadi).¹¹¹ Dīvos gadījumos (Ģ. Melngailim un A. Sokurenko) bija

¹¹⁰ LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-5305. l.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-5310. l. Amatpersonu sociālā portreta aprakstā nav iekļauts bijušais Rīgas pilsētas Proletāriešu rajona Iekšlietu daļas priekšnieka vietnieks K. Jēkabsons, kuru 1986. gadā turēja aizdomās par slepeno dokumentu nozaudēšanu, jo viņš bija miris jau 1981. gada aprīlī. (LVA, 1986. f., 2. apr., P-5307. l., 4. sēj., 224.–235. lp.)

¹¹¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l., 2. sēj., 230. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45303. l., 3. sēj., 91.–92. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45307. l., 3. sēj., 361., 365. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45317. l., 1. sēj., 142.–143., 148.–149. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45318. l., 2. sēj., 163.–164., 176. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 17. sēj., 324.–325. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 8. sēj., 471., 500. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45337. l., 6. sēj., 182. lp. otra puse–183., 191.–192. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45344. l., 4. sēj.,

noteikta piespiedu ārstēšana psihiatriskajās slimnīcās.¹¹² Patiesības labad gan jāatceras, ka tie politieslodzītie, kas no 1986. līdz 1988. gadam vēl izcietā ieslodzījumu, pakāpeniski tika amnestēti vai apzēloti un atbrīvoti no ieslodzījuma pirms termiņa.

Bēdzējiem noteiktais sods svārstās no viena gada un sešiem mēnešiem līdz astoņiem gadiem labošanas darbu nometnēs, taču vairumam sods nepārsniedza ieslodzījumu līdz trijiem gadiem, līdz ar to vidējais ieslodzījuma termiņš 1981. - 1986. gados tiesātājiem bija trīs gadi.¹¹³ Viens bēdzējs (V. Vanags) 1984. gadā bija atzīts par nepieskaitāmu un viņiem noteikta piespiedu ārstēšana psihiatriskajā slimnīcā.¹¹⁴ Savukārt krimināllietu pret S. Solodkovu izbeidza nozieguma sastāva trūkuma dēļ, jo Ļeņingradas psihiatriskā slimnīca viņu bija atzinusi par nepieskaitāmu. Gada laikā viņš bija veicis jau trīs bēgšanas mēģinājumus, taču visos gadījumos bija notverts, jo faktiski īstai bēgšanai gatavojies nebija.¹¹⁵

Starp 'ekonomiskajiem noziedzniekiem' nav neviena, kas būtu atzīts par nepieskaitāmu.¹¹⁶ 'Ekonomiskajiem noziedzniekiem'

102.–105., 111.–112. lpp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-9274. l., 5. sēj., 298. lpp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 4. sēj., 31. lpp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 13. sēj., 273., 291. lpp.

¹¹² Vēl pret diviem 'politiskajos noziegumos' apsūdzētajiem (R. Bitenieku un L. Grantiņu) 1987. gada janvārī pēc PSRS ģenerālprokurora norādījuma krimināllietu izbeidza un viņus atbrīvoja vēl pirms tiesāšanas (Zelmenis, Gints. Valsts drošības komiteja un divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu politiskās represijas okupētājā Latvijā: Izpētes iespējas, *Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas*, autoru kolektīvs K. Jarinovskas zinātniskajā redakcijā, VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 1. sēj. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 2016, 85., 94. lpp.), taču šāda rīcība, acīmredzot, bija saistīta ar to, ka PSRS varas institūcijas tieši šajā laikā pakāpeniski sāka atbrīvot PSRS cietumos un labošanas darbu nometnēs esošos politieslodzītos.

¹¹³ LVA, 1986. f., 1. apr., 45301. l., 286., 291. lpp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45305. l., 3. sēj., 422.–423., 441.–442. lpp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45311. l., 313., 318.–319. lpp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45312. l., 291., 297. lpp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45320. l., 7. sēj., 115.–116., 135.–136. lpp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45321. l., 3. sēj., 191., 201. lpp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45340. l., 2. sēj., 284.–285., 286.–291. lpp.

¹¹⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 45332. l., 2. sēj., 391., 395. lpp.

¹¹⁵ LVA, 1986. f., 2. apr., P-5308. l.

¹¹⁶ Daļēji par izņēmumu var uzskatīt A. Švarcšteinu, kuru 1976. gadā Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas eksperti bija atzinuši par nepieskaitāmu un noteikuši diagnozi "šizofrēnija" (LVA, 1986. f., 1. apr., 45343. l., 5. sēj., 90.–94. lpp.), taču 1985. gadā, krimināllietas izmeklēšanas laikā, viņam atkārtotu ekspertīzi veica

piespriesto sodu klāsts ir ļoti plašs, sākot ar labošanas darbiem uz vienu gadu, bez brīvības atņemšanas¹¹⁷ un līdz pat ieslodzījumam uz vienpadsmit – divpadsmit gadiem¹¹⁸. Kopumā reāla brīvības atņemšana bija piespriesta 39 ‘ekonomiskajiem noziedzniekiem’. Tā kā diezgan daudziem no viņiem bija noteikti ilgstoši ieslodzījumu termiņi, tad viņu vidējais ieslodzījumu termiņš bija aptuveni pieci ar pusi gadi. Septiņiem ‘ekonomiskajiem noziedzniekiem’ bija noteikti salīdzinoši viegli sodi ar nosacītu brīvības atņemšanu. Savukārt tiem, kas bija apsūdzēti par ‘ekonomiskajiem noziegumiem’, bet izmeklēšanas laikā arestēti nebija, tiesa parasti piesprieda sodu, kas nav saistīts ar brīvības atņemšanu. Divos gadījumos sods vispār izpaudās tikai kā ‘labošanas darbi’.¹¹⁹

Bez ieslodzījuma termiņa jāņem vērā arī tā režīms. ‘Politiskajos noziegumos’ apsūdzētajiem parasti noteica ieslodzījumu stingra režīma labošanas darbu kolonijā. G. Astram bija noteikts pat sevišķais režīms, kas bija visstingrākais PSRS labošanas darbu kolonijās, bet I. Cālītim no piespriestajiem sešiem ieslodzījuma gadiem divi bija noteikti cietumā.

V. Serbska psihiatrijas institūts, kas nepiekrita Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas ekspertu noteiktajai diagnozei un atzina A. Švarcšteinu par pieskaitāmu (LVA, 1986. f., 1. apr., 45343. l., 4. sēj., 181.–184. lp.).

¹¹⁷ Piemēram, I. Osijevam (LVA, 1986. f., 1. apr., 45335. l., 7. sēj., 79.–80., 102. lp.).

¹¹⁸ Piemēram, J. Lozem LPSR Augstākā tiesa 1982. gadā piesprieda brīvības atņemšanu uz vienpadsmit gadiem sevišķa režīma labošanas darbu kolonijā ar mantas konfiskāciju, kā arī atzina viņu par sevišķi bīstamu recidīvistu (LVA, 1986. f., 1. apr., 45308. l., uzraudzības lieta, 119. lp.). Savukārt V. Jeļičevam tiesa piesprieda brīvības atņemšanu uz divpadsmit gadiem stingra režīma labošanas darbu kolonijā ar mantas konfiskāciju, turklāt ar izsūtījumu no Rīgas uz trim gadiem (LVA, 1986. f., 1. apr., 45336. l., uzraudzības lieta, 516.–517. lp.; LVA, 1221. f., 1c. apr., 2974. l., 92.–93. lp.).

¹¹⁹ ‘Ekonomiskajiem noziedzniekiem’ tiesas piespriesto sodu termiņi atrodami šādās lietās: LVA, 1986. f., 1. apr., 45300. l., 383. lp. otra puse–384., 390. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45308. l., uzraudzības lieta, 119.–122. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45309. l., uzraudzības lieta, 279.–283. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45310. l., uzraudzības lieta, 119.–120. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45313. l., 20. sēj., 309.–314., 364.–369. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45319. l., uzraudzības lieta, 111.–112. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l., 14. sēj., 296.–303. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l., 15. sēj., 79.–83. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45335. l., 7. sēj., 78.–81., 101.–103. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45336. l., 33. sēj., 191.–208. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45336. l., 34. sēj., 92.–102. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45343. l., 6. sēj., 111.–113., 131., 132. lp.

Savukārt bēdzējiem vairumā gadījumu tiesa piesprieda ieslodzījumu vispārēja režīma labošanas darbu kolonijās, proti, vieglāko no šajās kolonijās pastāvošajiem režīma veidiem. Sevišķais režīms nebija noteikts nevienam bēdzējam, stingra režīma labošanas darbu kolonija bija noteikta diviem cilvēkiem, vēl vienam sods bija jāizcieš pastiprināta režīma labošanas darbu kolonijā.

‘Ekonomisko noziedznieku’ vidū visizplatītākais piespriedā soda režīms bija ieslodzījums pastiprināta režīma labošanas darbu kolonijā, ko piesprieda 30 notiesātajiem. Vienā gadījumā bija noteikts ieslodzījums stingra režīma labošanas darbu kolonijā (V. Jeličevam) un vēl vienā gadījumā sevišķa režīma labošanas darbu kolonijā (J. Lozem). Ja ievēro, ka vairumam no ‘politiskajiem noziedzniekiem’ bija noteikts ieslodzījums stingra režīma kolonijā, atklājas visai savdabīga situācija. Lai arī apskatāmajā laika periodā ‘politiskajiem noziedzniekiem’ noteiktais vidējais ieslodzījuma termiņš bija īsāks nekā ‘ekonomiskajiem noziedzniekiem’, taču stingrāks režīms biežāk bija noteikts tieši ‘politiskajiem’.

Būtiska atšķirība ir arī tā, ka ‘politisko noziegumu’ gadījumā nereti papildus ieslodzījumam bija noteikts arī nometinājums kā papildsods. Tas nozīmēja, ka cilvēks pēc ieslodzījuma izciešanas, joprojām nevarēja atgriezties uz dzīvi savā mājā, ģimenē un darbā, jo viņam vēl noteikts laiks – no diviem līdz pieciem gadiem – bija jādzīvo varas iestāžu noteiktajā apvidū (parasti kaut kur Krievijā), kuru viņš bez atļaujas pamest nedrīkstēja. Bēdzējiem un ‘ekonomiskajiem noziedzniekiem’ nometinājumu parasti nepiemēroja. Tikai vienā gadījumā V. Jeličevam kā papildsods bija noteikta izsūtīšana no Rīgas uz trim gadiem. Tajā pat laikā jāņem vērā, ka daudziem ‘ekonomiskajiem noziedzniekiem’ kā papildsods bija noteikta mantas konfiskācija, ko astoņdesmitajos gados parasti nepiemēroja ne ‘politiskajiem’, ne arī bēdzējiem.

Vēl viena būtiska nianse ‘ekonomiskajās krimināllietās’ – desmit cilvēkiem (S. Gončarovam, A. Harlamovam, E. Kalniņam, I. Kašapovam, B. Koreņuginam, V. Koreņuginam, J. Korpusovai, I. Osijevam, V. Snisarenko, S. Stebljenko¹²⁰) kā drošības līdzekli

¹²⁰ LVA, 1986. f., 1. apr., 45300. l., 77. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45300. l., uzraudzības lieta, 4. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45313. l., uzraudzības lieta, 1. sēj., 38., 70., 81., 82., 89., 110. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45319. l., uzraudzības lieta, 15. lp.; LVA, 1986. f.,

piemēroja nevis arestu, bet parakstu par dzīvesvietas nemainīšanu, līdz ar to faktiski viņi atradās brīvībā, turpināja strādāt, tikai viņu pārvietošanās iespējas bija ierobežotas vairāk nekā citiem. Nevienā no astoņdesmito gadu 'politiskajām krimināllietām' nebija piemērots tik 'maigs' drošības līdzeklis. Tieši otrādi, 'politiskajās krimināllietās' tiklīdz VDK izmeklētāji varēja kādam cilvēkam uzrādīt apsūdzību, viņš tika apcietināts.

Kopumā salīdzinot visas iepriekš minētās nianšes, var konstatēt, ka, lai arī PSRS varas iestāžu penitenciārā politika attiecībā uz šajā apskatā aplūkotojām represēto grupām atšķīrās, tomēr ir pamats uzskatam, ka 'ekonomiskos noziedzniekus' vismaz vairākos gadījumos PSRS varas iestādes uzskatīja par ne mazāk bīstamiem kā 'politiskos noziedzniekus'.

Būtiskas atšķirības starp 'politiskajiem' un 'nepolitiskajiem noziegumiem' atklājas arī amnestijas un rehabilitācijas jautājumos. Vairums no 'politiskajiem noziedzniekiem' laikā no 1990. līdz 2008. gadam bija rehabilitēti. Izņēmums ir Boriss Grezins, kuram rehabilitācija bija atteikta.¹²¹ Savukārt vairumam no tiem, kas no 1981. līdz 1986. gadam bija notiesāti par bēgšanu no PSRS, rehabilitācija ir atteikta.¹²² Vienīgais izņēmums ir Raimonds Bitenieks.¹²³ Šāda atšķirība, acīmredzot, radusies tādēļ, ka bēgšana no PSRS likuma *Par politiski represētās personas statusa noteikšanu komunistiskajā un nacistiskajā režīmā cietušajiem* izpratnē, nav uzskatāma par politisku represiju.

1. apr., 45335. l., 2. sēj., 1c., 113. lp.; LVA, 1221.f., 1c. apr., 2877. l., 3., 8., 12., 16. lp.; LVA, 1221.f., 1c. apr., 2878. l., 2. lp.

¹²¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 45318. l., 2. sēj., 185. lp.

¹²² LVA, 1986. f., 1. apr., 45301. l., 301. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45305. l., 3. sēj., 515.–517., 520.–521. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45311. l., 344. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45312. l., 322. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45320. l., 7. sēj., 190.–193. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45321. l., 3. sēj., 238., 239. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45332. l., 2. sēj., 420. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45340. l., 2. sēj., 305. lp.

¹²³ R. Bitenieku krimināllietā par 'bēgšanas' mēģinājumu no PSRS rehabilitēja LR Augstākā tiesa 1993. gadā, taču jāņem vērā, ka viņš pētījumā apskatāmajā laikā ne tikai mēģināja bēgt no PSRS, bet arī 1986. gadā bija viens no grupas *Helsinki-86* dibinātājiem, par ko viņu arestēja otrreiz. Tādēļ Augstākā tiesa 1993. gada septembrī R. Bitenieku rehabilitēja abās šajās krimināllietās (LVA, 1986. f., 1. apr., 45321. l., 3. sēj., 238. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 7. sēj., 165. lp.).

Kas attiecas uz pašu VDK, tad būtisks ir jautājums par to vai VDK izmeklētāju vidū pastāvēja kāda specializācija ‘politisko’ un ‘nepolitisko noziegumu’ izmeklēšanā. Pētot astoņdesmito gadu krimināllietas nekādu specializāciju konstatēt nevar. Tie paši VDK izmeklēšanas daļas darbinieku uzvārdi, kas atrodami ‘politiskajās lietās’, redzami arī ‘nepolitiskajās lietās’. Lūk pāris piemēru. VDK sevišķi svarīgo lietu vecākais izmeklētājs V. Leinarts¹²⁴ 20. gadsimta astoņdesmito gados izmeklēja gan lietas par *pretpadomju agitāciju un propagandu*, piemēram, krimināllietu pret Lidiju Doroninu un Ģedertu Melngaili¹²⁵, gan arī krimināllietas par kontrabandu¹²⁶. Savukārt Arvils Pūris, kurš pazīstams ar to, ka 1983. gadā izmeklēja Gunāra Astras lietu¹²⁷, 1986. gadā izmeklēja lietu par S. Solodkova bēgšanas mēģinājumu no PSRS¹²⁸. Tas pats sakāms arī par citiem VDK izmeklētājiem. Tātad LPSR VDK izmeklēšanas daļas izmeklētāju vidū astoņdesmitajos gados nekāda specializācija pēc izmeklējamu lietu veidiem nepastāvēja. Šo secinājumu apstiprina arī bijušā LPSR VDK izmeklētāja Arnolda Rēvalda stāstītais, ka VDK izmeklēšanas daļā rīkojās pēc principa, “kas nāca priekšā, tādas lietas veda”.¹²⁹ Jāuzsver, ka teiktais nav attiecināms uz visu LPSR VDK, bet tikai uz tās

¹²⁴ Vilnis Leinarts (dzimis 1933), apakšpulkvedis. LPSR VDK darbinieks no 1955. gada. 1980. gados bija LPSR VDK izmeklēšanas daļas sevišķi svarīgo lietu vecākais izmeklētājs, no 1986 LPSR VDK izmeklēšanas izolatora priekšnieka vietnieks (LVA, PA-102. f., 19. apr., 22. l.; G. Zelmeņa apkopotie dati).

¹²⁵ LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 1. sēj., 15., 17. lp. Skat. arī pārējo lietu.

¹²⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 45313. l., uzraudzības lietas 1. sēj., 11.–12. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l., 1. sēj., 30.–31. lp.

¹²⁷ Lēmuma oriģināls par A. Pūra iesaistīšanu izmeklēšanā atrodams L. Doroninas un G. Melngaila krimināllietā (LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 1. sēj., 16. lp.), bet G. Freimaņa un G. Astras krimināllietā atrodama tikai lēmuma kopija (LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 1. sēj., 3. lp.), taču jāatceras, ka pirmā no minētajām krimināllietām bija ierosināta agrāk, 1983. gada 5. janvārī, bet pēc tam sadalīta četrās atsevišķās krimināllietās (sikāk par to Zelmenis, Gints. “1983. gada politiskās represijas okupētajā Latvijā”, *Latvijas Arhīvi*, Nr. 3/4, 2014, 170. lpp.), un tieši A. Pūris bija tas, kurš 1983. gada septembrī un oktobrī pratināja G. Astru.

¹²⁸ LVA, 1986. f., 2. apr., P-5308. l., 5. lp. Skat. arī pārējo lietu.

¹²⁹ Balode, Mārīte, Johansons, Januss. *Dzejas teātris. Voldemārs Zariņš*, Latvijas televīzija, 1994, 28. oktobris. Pieejams:

https://www.youtube.com/watch?v=L6BtY_Mq14M. Skat. arī “Dzejas teātris. Voldemārs Zariņš (1994-10-28)”, *Diva*. Pieejams: <http://www.diva.lv/video/dzejas-teatris/dzejas-teatris-voldemars-zarins-1994-10-28>

Izmeklēšanas daļu. Citu struktūrvienību vidū, protams, pastāvēja specializācija.¹³⁰

Secinājumi

No rakstā izklāstītā redzams, ka 20. gadsimta astoņdesmitajos gados LPSR VDK kā kriminālās izmeklēšanas institūcija izmeklēja trīs ‘nepolitisko noziegumu’ veidus – bēgšanu no PSRS, ekonomiskos noziegumus, kā arī atsevišķus tiesībsargājošo iestāžu amatpersonu nodarījumus (to iesaisti ekonomiskajos noziegumos un slepenu dokumentu pazaudēšanu). Tā kā bez šīm ‘nepolitisko noziegumu’ grupām LPSR VDK izmeklēja arī ‘politiskos noziegumus’, var secināt, ka VDK represīvā darbība 20. gadsimta astoņdesmitajos gados bija vērsta četros galvenajos virzienos – politiskajā, ekonomiskajā, bēdzēju un amatpersonu. Salīdzinoši vairāk LPSR VDK darbojās tieši ar ‘politisko’ un ‘ekonomisko noziedznieku’ uzraudzīšanu.

Kas attiecas uz šajā pētījumā aplūkoto noziegumu iemesliem, tad nepārprotami redzams, ka to galvenais cēlonis bija PSRS vadības īstenotās iekšpolitikas un ekonomiskās politikas tiešas sekas. Vairākos rakstā aplūkotajos gadījumos ir redzams, ka cilvēki izvēlējās bēgt no PSRS (t.i., izdarīt tā laika likumdošanā paredzētu noziegumu) nevis kādu noziedzīgu tieksmju dēļ, bet gan tādēļ, ka viņiem nebija legāla iespēja izbraukt no PSRS. Tātad, ja ‘ierindas’ pilsonis jebkādu iemeslu dēļ vēlējās no PSRS nokļūt citā valstī, varas institūciju noteiktie pārvietošanās ierobežojumi faktiski spieda viņu uz nelikumīgu rīcību.

Savukārt ekonomiskie noziegumi (kontrabanda, ‘spekulācija’, nelikumīgas valūtas operācijas) vairumā gadījumu bija tiešas sekas PSRS pastāvošajai ekonomiskajai sistēmai. Kontrabandisti pārsvarā centās ievest un pārdot PSRS nevis kaut ko aizliegtu, bet gan tādas preces, kuras citās valstīs bija nopērkamas brīvā tirdzniecībā bez jebkādas kontrabandas. Savukārt ar jēdzienu ‘spekulācija’ apzīmēja to,

¹³⁰ LPSR VDK struktūra un katras struktūrvienības specializācija 20. gadsimta astoņdesmitajos gados sīkāk aprakstīta dažāda veida darbos, piemēram, Zālite, Indulis. “LPSR VDK uzbūve un galvenie darba virzieni (1980.–1991.g.), *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, Nr. 1, 1999., 111.–119. lpp., Johansons, Edmunds. *Čekas ģenerāļa piezīmes. Atmoda un VDK*. Rīga: 1991. gada barikāžu dalībnieku biedrība, 2006, 26.–37. lpp.).

ko demokrātiskās valstīs parasti uzskata par normālu komercdarbību. Tādējādi zināmā mērā veidojās paradokssāla situācija. No vienas puses, komunistu propaganda sludināja, ka sociālisma apstākļos noziedzībai jāsamazinās, jo zūdot tās sociālie iemesli. Taču praksē PSRS varas institūciju noteiktie nesaprātīgie aizliegumi radīja situāciju, kuras rezultātā noziedzības statistika pieauga tādās jomās, kur citās valstīs noziedzības nebija vispār vai arī tā bija minimāla.

Analizējot konkrētus gadījumus, var konstatēt, ka bēgšanai no PSRS dažkārt bija tieši politiski motīvi, lai gan ne vienmēr to iespējams secināt no attiecīgās krimināllietas dokumentiem. Savukārt 'ekonomiskajās krimināllietās' politiski motīvi praktiski nav konstatējami, ja neskaita, ka tie bija PSRS ekonomiskās politikas sekas. Tomēr vairumā gadījumu tā laika 'neparitiskajiem noziegumiem' tiešus politiskus motīvus konstatēt nevar.

LPSR VDK arestēto cilvēku sociālais portrets dažādiem noziegumu veidiem visvairāk korelējas ar šo personu tautību. 'Politiskie noziedznieki' pārsvarā bija latvieši, no kuriem neviens nebija PSKP biedrs, un tikai par vienu ir zināms, ka viņš agrāk bijis VĻKJS. Savukārt 'neparitiskie noziedznieki' pārsvarā bija nelatvieši, turklāt ar salīdzinoši lielu PSKP un VĻKJS biedru īpatsvaru. Tieši tautība un piederība PSKP vai VĻKJS visvairāk atšķiras 'politisko' un 'neparitisko noziedznieku' sociālajā portretā.

1. pielikums

Tabula. LPSR VDK izmeklēto krimināllietu un arestēto personu skaits (1981–1986)¹

Gadi		Politiskās	Bēgšana	Ekonomiskās	Amatpersonas	Kopā
1981	lietas ²	3	3	4	—	10
	personas ³	3 ⁴	4 ⁵	14 ⁶	—	21
1982	lietas	—	1	1	—	2
	personas	—	1 ⁷	12 ⁸	—	13
1983	lietas	6	3	2	—	11
	personas	9 ⁹	6 ¹⁰	8 ¹¹	2 ¹²	25
1984	lietas	1 ¹³	—	1	—	2
	personas	1	1 ¹⁴	13 ¹⁵	—	15
1985	lietas	1	—	2	1 ¹⁶	4
	personas	1 ¹⁷	—	4 ¹⁸	—	5
1986	lietas	3	2	—	3 ¹⁹	8
	personas	4 ²⁰	2 ²¹	—	—	6
Kopā:	lietas	14	9	10	4	37
	personas	18	14	51	2	84 ²²

Tabulu sastādīja Dr. hist. Gints Zelmenis, izmantojot Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā uzkrātos dokumentus

¹ Šīs tabulas dati atšķiras no tās, kas bija publiski demonstrēta 2016. gada 12. augustā starptautiskajā konferencē *LIELAIS BRĀLIS TEVI VĒRO: VDK un tās piesegstruktūras*, jo pētījuma izstrādes gaitā dati tika precizēti un tabulā veiktas attiecīgas izmaiņas. (Konferences videomateriāls atrodams šeit: <https://www.youtube.com/watch?v=7ppfN6Muqhl#t=57m13s>).

² Ailēs ar nosaukumu “lietas” norādīts attiecīgajā gadā LPSR VDK ierosināto un izmeklēto krimināllietu skaits.

³ Ailēs ar nosaukumu “personas” norādīts attiecīgajā gadā LPSR VDK arestēto cilvēku skaits.

⁴ V. Polis-Āboliņš, J. Vinķelis, A. Zariņš (LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45303. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45307. l.).

⁵ A. Boborikins, V. Korčaks, V. Krivickis, S. Portnojs (LVA, 1986. f., 1. apr., 45301. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45305. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45312. l.).

⁶ S. Batalovs, H. Bondarevs, M. Bravermans, S. Bucilins, V. Hromačevs, V. Jefremovs, B. Lišafajevs, J. Loze, A. Ozorovičs, J. Smirnovs, S. Soldatenkovs, A. Solovjovs, V. Šablins, G. Zjablovs (LVA, 1986. f., 1. apr., 45308. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45309. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45313. l.). Papildus minētajiem 1981. gada martā Rīgas muitas darbinieki aizturēja A. Harlamovu par narkotiskas vielas glabāšanu un kontrabandas mēģinājumu. Vēlāk šīs lietas izmeklēšana bija nodota LPSR VDK, kas nolēma nevis apcietināt A. Harlamovu, bet noteica viņam dzīvesvietas nemainīšanu. Tiesa

A. Harlamovam piesprieda nosacītu brīvības atņemšanu (LVA, 1986. f., 1. apr., 45300. l.; LVA, 1221. f., 1c. apr., 2860. l.). Tātad faktiski 1981. gadā par 'ekonomisko noziegumu' veikšanu bija apsūdzēti piecpadsmit cilvēki.

⁷ N. Čebanovs (LVA, 1986. f., 1. apr., 45311. l.).

⁸ A. Afoņins, N. Klavšucs (LVA, 1986. f., 1. apr., 45310. l.). Papildus nosauktajiem V. Andrejevs, P. Bulgakovs, L. Himičevs, A. Jerašovs, V. Jeremins, A. Kozirs, V. Kudinovs, N. Maržalo, J. Matuļenko, J. Ziņjucs 1982. gadā bija arestēti to krimināllietu ietvaros, kas bija ierosinātas vēl iepriekšējā gadā (LVA, 1986. f., 1. apr., 45309. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45313. l.). Jāņem vērā, ka A. Kozira, J. Matuļenko un J. Ziņjuka krimināllietā vēlāk bija izdalīta atsevišķās krimināllietās, un šīs izdalītās krimināllietas vairs neizmeklēja LPSR VDK (LVA, 1986. f., 1. apr., 45313. l., 13. sēj., 151.–155. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45313. l., 14. sēj., 1b.–11. lp.; LVA, 1221. f., 1c. apr., 2876. l., 10.–18. lp.; LVA, 1221. f., 1c. apr., 2877. l., 19.–32. lp.). Vēl sešiem 'ekonomisko noziegumu' veikšanā apsūdzētām personām (S. Gončarovam, E. Kalniņam, B. Koreņjuginam, V. Koreņjuginam, J. Korpusovai un V. Snisarenko) 1982. gadā LPSR VDK kā drošības līdzekli piemēroja parakstu par dzīvesvietas nemainīšanu (LVA, 1986. f., 1. apr., 45313. l., uzraudzības lieta, 1. sēj., 38., 70., 81., 82., 89., 110. lp.; LVA, 1221. f., 1c. apr., 2877. l., 3., 8., 12., 16. lp.; LVA, 1221. f., 1c. apr., 2878. l., 2. lp.). Tātad faktiski šajā gadā „ekonomiskajās krimināllietās” bija apsūdzēti 18 cilvēki, t.i., to kopskaits bija lielāks nekā iepriekšējā gadā.

⁹ G. Astra, J. Barkāns, I. Cālītis, L. Doroņina, G. Freimanis, B. Grezins, Ģ. Melngailis, J. Rožkalns, J. Vēveris (sk.: LVA, 1986. f., 1. apr., 45317. l.; turpat, 45318. l.; turpat, 45322. l.; turpat, 45323. l.; turpat, 2. apr., P-9274. l.; turpat, P-10894. l.).

¹⁰ R. Bitenieks, I. Kovaļenko, O. Morozovs, J. Vansovičs, I. Žarinovs, S. Žarinovs. Bez nosauktajiem, par bēgšanas mēģinājumu no LPSR 1983. g. tika aizturēta arī R. Bitenieka meita E. Biteniece un J. Vansoviča dēls A. Vansovičs, kas bēgšanas mēģinājumā bija piedalījušies kopā ar saviem tēviem, taču tā kā viņi bija nepilngadīgi, tādēļ viņus nearestēja un netiesāja (sk.: LVA, 1986. f., 1. apr., 45320. l.; turpat, 45321. l.). Tātad kopumā 1983. g. par bēgšanas mēģinājumiem no LPSR tika aizturēti 8 cilvēki, bet arestēti un tiesāti tika seši.

¹¹ A. Abramovs, A. Drejs, V. Ivanovs, M. Kopilovs, G. Meļņičuks, V. Mihaļkevičs, V. Proskurins, I. Vjazko (sk.: LVA, 1986. f., 1. apr., 45319. l.; turpat, 45331. l.; LVA, 1221. f., 1-c. apr., 2962. l.). Bez nosauktajiem, I. Kašapovam 1982. gadā LPSR VDK kā drošības līdzekli piemēroja parakstu par dzīvesvietas nemainīšanu (sk.: LVA, 1986. f., 1. apr., 45319. l.; LVA, 1221. f., 1-c. apr., 2962. l.). Tātad faktiski 1982. gadā 'ekonomisko noziegumu' veikšanā bija apsūdzētas deviņas personas (skat. arī nākamo piezīmi).

¹² 1983. gadā Ventspils muitas inspektors V. Mačjuks un Ventspils Iekšlietu daļas iecirkņa inspektors A. Masohins bija arestēti krimināllietas ietvaros, kas bija ierosināta par kontrabandu un 'spekulāciju', taču, ievērojot to, ka viņi ar kontrabandu nenodarbojās, bet tikai to piesedza, abus apsūdzēja par ļaunprātīgu dienesta stāvokļa izmantošanu (LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l.; LVA, 1221. f., 1c. apr., 2963. l., 2964. l.).

¹³ 1984. gadā krimināllietu pret Zaigi Balodi ierosināja un izmeklēja, kā arī pašu Z. Balodi arestēja PSRS VDK Baltkrievijas kara apgabala Sevišķā daļa, bet LPSR VDK tikai piegādāja Baltkrievijas kolēģiem nepieciešamos dokumentus no Latvijas (LVA,

1986. f., 1. apr., 45344. l.). Tādēļ šo krimināllietu nevar pilnībā pieskaitīt LPSR VDK izmeklēto 'politisko krimināllietu' statistikai. Taču, tā kā arestētais bija latvietis, kura pastāvīgā dzīvesvieta bija Latvija, un LPSR VDK vismaz daļēji bija iesaistīta šīs krimināllietas izmeklēšanā, tādēļ krimināllieta ir iekļauta tabulā.

¹⁴ 1984. gadā par bēgšanu no LPSR bija arestēts un tiesāts Voldemārs Vanags, taču faktiski viņš bija aizbēdzis no PSRS jau 1983. gadā, bet gadu vēlāk atgriezās Latvijā. Tādēļ krimināllietu pret viņu ierosināja 1983. gadā, bet arestēja un tiesāja tikai 1984. gadā pēc atgriešanās (LVA, 1986. f., 1. apr., 45332. l.).

¹⁵ P. Artemjevs, V. Babuškins, V. Dobrovoļskis, I. Francevs, V. Jeļičevs, M. Kolobanovs, A. Korņevs, N. Kulagins, S. Solovjovs, G. Starčenko, V. Trikovs, I. Zaicevs, T. Zavjackas (LVA, 1986. f., 1. apr., 45336. l.). Jāņem vērā, ka 1984. gada septembrī dokumenti par V. Dobrovoļski un T. Zavjacku tika izdalīti atsevišķa krimināllieta, kuru nodeva tālākai izmeklēšanai Lietuvas PSR VDK (LVA, 1221. f., 1c. apr., 2975. l., 2.–10. lp.).

¹⁶ LVA, 1986. f., 2. apr., P-5304. l.

¹⁷ A. Tauberts (LVA, 1986. f., 1. apr., 45337. l.).

¹⁸ A. Akuličevs, V. Gorjučko, A. Steblijenko, A. Švarcšteins (LVA, 1986. f., 1. apr., 45335. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45343. l.). Papildus minētajiem I. Osijevam un S. Steblijenko 1985. gadā LPSR VDK kā drošības līdzekli piemēroja parakstu par dzīvesvietas nemainīšanu (LVA, 1986. f., 1. apr., 45335. l.; LVA, 1221. f., 1c. apr., 2976. l.). Tātad faktiski 1985. gadā 'ekonomisko noziegumu' veikšanā bija apsūdzēti seši cilvēki.

¹⁹ LVA, 1986. f., 2. apr., P-5305. l.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-5307. l.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-5310. l.

²⁰ R. Bitenieks, L. Grantiņš, R. Silaraups, A. Sokurenko (LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l.).

²¹ T. Gikašvili, S. Solodkovs (LVA, 1986. f., 1. apr., 45340. l.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-5308. l.).

²² Saskaitot kopā arestēto skaitu par katru gadu apskatāmajā laika posmā no 1981. līdz 1986. gadam sanāk 85, taču Raimonds Bitenieks šajā laikā bija arestēts divas reizes (1983. un 1986. gadā), tādēļ faktiski laika posmā no 1981. līdz 1986. gadam LPSR VDK kopumā arestēja 84 cilvēkus.

2. pielikums

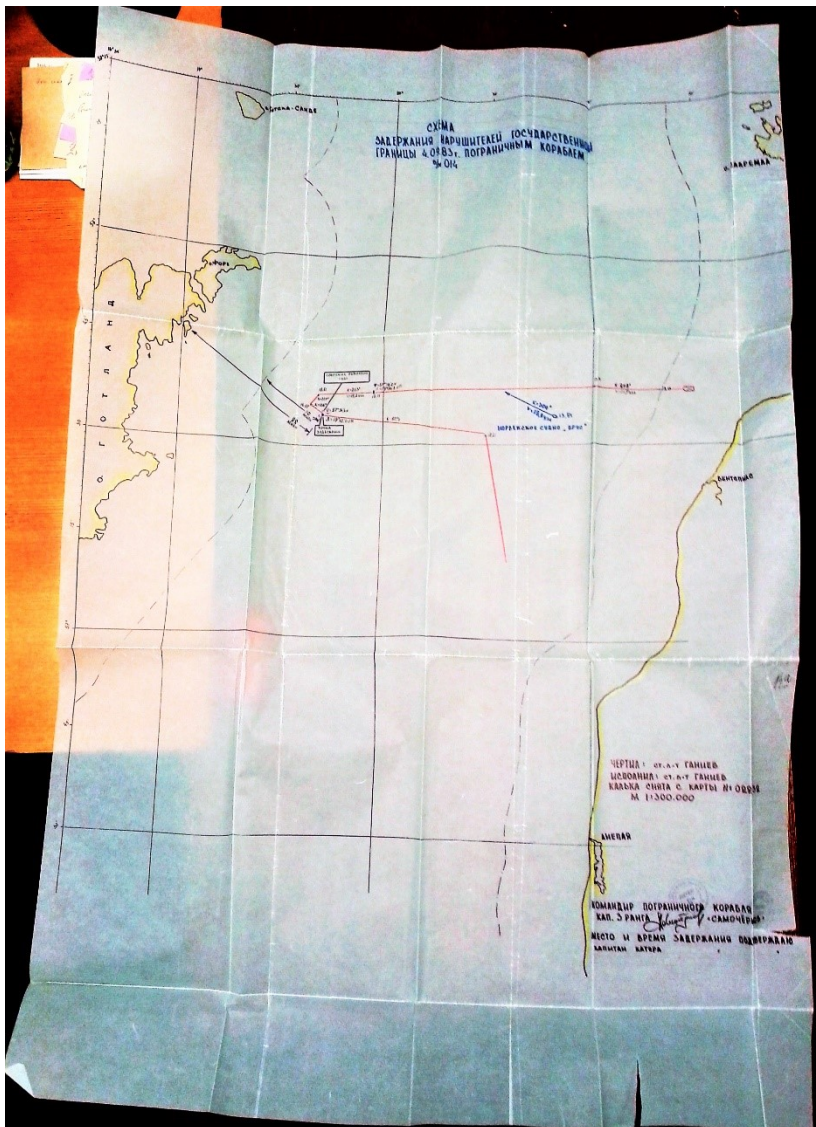
Motorlaiva, kurā Raimonds Bitenieks un Jānis Vansovičs kopā ar bērniem 1983. gadā mēģināja nokļūt Zviedrijas Karalistē.¹³¹

¹³¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 45321. l., 3. sēj., 9. lp.

3. pielikums

Shēma (karte), kurā atzīmēta vieta, kur PSRS robežsardzes kuteris atrada laivu ar R. Bitenieku un J. Vansoviču.¹³²

¹³² LVA, 1986. f., 1. apr., 45321. l., 1. sēj., 14. lp.

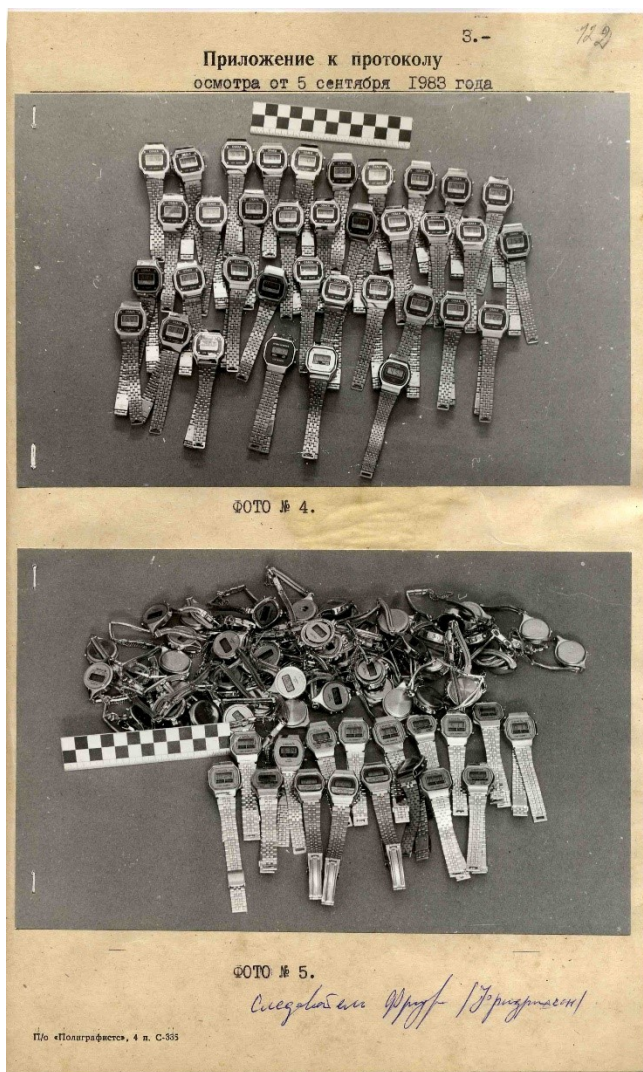
4. pielikums

Kontrabandas ceļā ievestās mantas.¹³³

¹³³ LVA, 1986. f., 1. apr., 45313. l., 15. sēj., 105. lp.

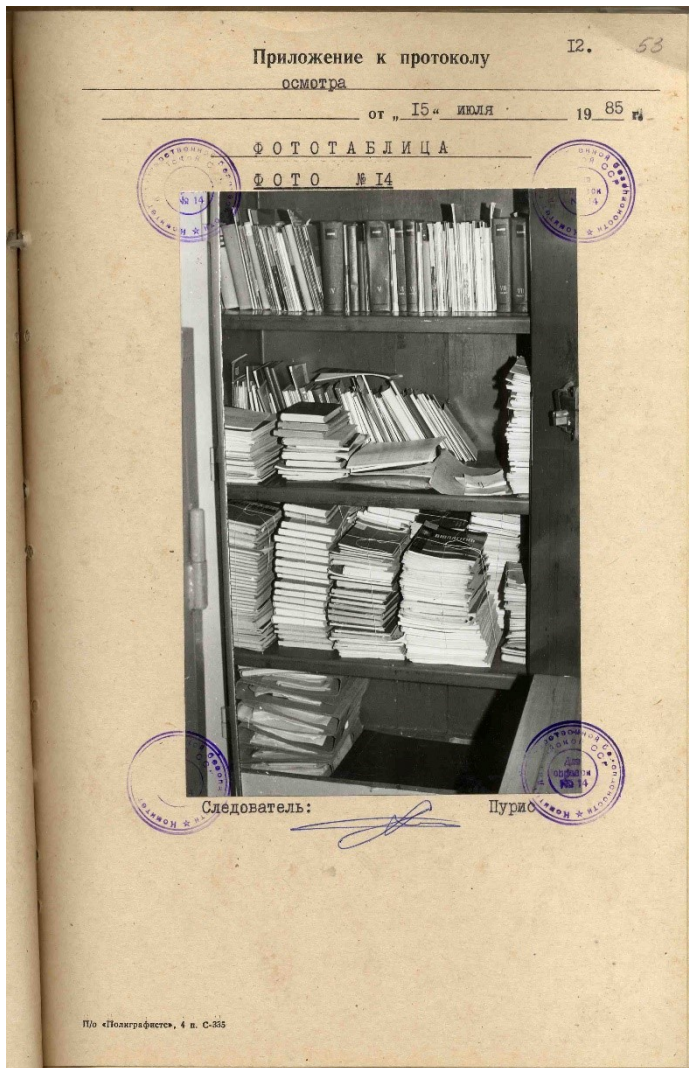
5. pielikums

Kontrabandas ceļā ievestās mantas.¹³⁴

¹³⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 45331. l., 9. sēj., 122. lp.

6. pielikums

Rīgas pilsētas Nodaļas cīņai ar sociālistiskā īpašuma izlaupīšanu
slepenās literatūras glabāšanas seifs.¹³⁵

¹³⁵ LVA, 1986. f., 2. apr., P-5304. l., 2. sēj., 53. lp.